

**EBU'L-HASAN el-HARAKÂNÎ'NİN SEVGİ, ŞEFKAT, MERHAMET ve
HOŞGÖRÜ ANLAYIŞI****

Ahmet Emin SEYHAN*

Özet

Ebu'l-Hasan el-Harakânî, Hz. Peygamber ve Sahâbe'nin yolunu takip ederek yüksek manevî makamlara erişmiş, dergâhında binlerce talebe yetiştirmiş, onların gönüllerini iman, ilâhî aşk, şefkat, merhamet ve hoşgörü ile doldurmuş ve “Horasan erenleri”nin yetişmesinde öncü rol üstlenmiş büyük bir Türk-İslâm âlimidir.

Bu çalışmada, el-Harakânî'nin sevgi, merhamet ve hoşgörü anlayışı ele alınmış, sözleri incelenerek insanlara ve tüm mahlûkata duyduğu derin sevginin kaynağı hakkında bilgi sahibi olunması hedeflenmiştir. el-Harakânî gibi şahsiyetlerin Kur'ân ve Sünnet'ten feyz ve ilham alarak geliştirdikleri evrensel öğretinin doğru anlaşılabilmesi ve model bir İslâm toplumunun inşa edilebilmesi için söz konusu kavramların yerli yerinde kullanılması gerekmektedir. Zira her çağda böyle örnek ve önder müminlerin yetiştirilebilmesi için mezkûr kavramların doğru şekilde anlaşılmasına ve yorumlanmasına ihtiyaç vardır.

Ancak bazı yazarlar, el-Harakânî'nin öğretilerinde bulunan sevgi, merhamet ve hoşgörü gibi kavramları yanlış anlayarak onu bir hümanist gibi tanıtmakta, Kur'ân ve Sünnet'ten aldığı ilham ve ilkeleri göz ardı edebilmektedir. Oysa el-Harakânî'nin Kur'an ve Sünnet'in ilkelerini özümseyen bir İslâm âlimi olduğu, üstadı el-Kassâb'ın rehberliğiyle İslâmî ilimleri tedris ettiği, manevî mürşidi Bâyezîd'in rol modelliği sayesinde tasavvufî merhaleleri kat etmeyi başardığı ve bütün bunların doğal bir

---

** Bu makale, 26-28 Mayıs 2014 tarihleri arasında Eskişehir'de düzenlenen “Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi, Gönül Sultanları Buluşması” Sempozyumunda sunulan tebliğin “gözden geçirilmiş ve değişiklik yapılmış” şeklidir. Makalenin içerik açısından olgunlaşmasına görüş ve önerileriyle katkı sunan değerli meslektaşlarım Yrd. Doç. Dr. Bilal Gök, Yrd. Doç. Dr. Ayhan Hıra'ya ve isimlerini bilemediğim çok muhterem hakemlere teşekkürü borç bilirim.

* Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, (ahmeteminseyhan@gmail.com)

sonucu olarak tüm mahlûkata karşı engin bir sevgi, şefkat, merhamet ve hoşgörü beslediği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Ebu'l-Hasan el-Harakânî, sevgi, şefkat, merhamet, hoşgörü.

The Understanding of the Love, Compassion, Mercy and Tolerance of Abu'l-Hasan al-Kharakani

Abstract

Abu'l-Hasan al-Kharakani is a great Turkish-Islamic scholar who accessed high moral authority by following Prophet and his Companions, educated thousands of students in his Dergah, filled with faith, divine love, compassion, mercy and tolerance their hearts and who has taken a leading role in the upbringing of Khorasan Dervishes.

In this study, understanding al-Kharakani's love, compassion and tolerance will be discussed. The aim is to recognize the source of his deep love which people and all creatures by examining his words. It is required that the mentioned concepts to be used in place for the correct understanding of the teachings of universal which the personalities develop by enlightened and inspired from the Qur'an and Sunnah as Kharakani in order to build a model of Islamic society. Because of the need to understand and interpret the mentioned concepts correctly for being trained believers who have kind of role model and leader in every age.

However, some authors introduced him as a humanist by misunderstanding the concepts located in Kharakani's teaching as love, compassion and tolerance and ignored the principles and the inspiration he has taken from the Qur'an and Sunnah.

However, it is understood that Kharakani is an Islamic scholar who internalized the principles of the Qur'an and Sunnah and learned Islamic sciences under the guidance of master Kassab and managed mystical stages thanks to the pritual role model Bayazid and as a basic consequence of all, it

has been understood that he maintains vast love, kindness, compassion and tolerance for all the creatures.

Key Words: Mysticism, Abu'l-Hasan al-Kharakani, love, compassion, mercy, tolerance.

GİRİŞ

Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Cafer el-Harakânî (ö. 425/1033), miladî 960 yılında Horasan'ın batısında Esterâbad yolu üzerinde Bistam'a bağlı Harakan köyünde¹ çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.²

el-Harakânî, Âmul ve Taberistan'da dinî ve tasavvufî konularda bilgisine başvuru tanınmış bir İslâm âlimi olan Ebu'l-Abbas el-Kassâb el-Âmulî'nin (ö. 409/1018)³ yanında yetişmiş, Kur'ân ve Sünnet'e gönülden bağlı böyle bir şahsa talebe olma fırsatını çok iyi değerlendirmiştir. el-Harakânî, mezkûr âlimin yanında çağdaşı Ebû Abdullah el-Dastânî (ö. 417/1026) ve Ebû Saîd Ebu'l-Hayr (ö. 440/1048) gibi büyük zatlarla birlikte eğitim görmüş, zâhirî ve batınî ilimleri öğrenmiş ve dinî konuları onlarla müzâkere ve mütalaa etme imkanına sahip olmuştur.⁴

el-Harakânî, manevî şeyhi ve mürşidi kabul ettiği Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848) tasavvuf tarzını benimsemiş⁵ ve Hakk'a ermek için

¹ el-Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Beyrut, 1977, II, 360; Minovi, Müctebâ, *Ahvâl-i ve Akvâl-i Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî*, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahran, 1372 hş, s. 10-185; Karabulut, Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi*, Akabe Kitabevi, Kayseri, ts., II, 912-913; Uludağ, Süleyman, "Harakânî", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 94.

² Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, (Çev.: Orhan Kocabıyık), Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 100; Çiftçi, Hasan, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) *Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı* (Çeviri-Açıklama-Metin), Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004, s. 29, 32-33, 49.

³ Çiftçi, a.g.e., s. 75.

⁴ Muhammed b. Münevver, *el-Esrâru't-Tevhîd fî Makâmâtî's-Şeyh Ebi's-Saîd*, Nşr.: Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî, Müessesesi-i İntişârât-i Âgâh, Tahran, 1339-1345 hş. I, 49-50'den naklen Çiftçi, a.g.e., s. 77-78, 98-99. Kelâmî konuları hocaları ile tartıştıkları diğer örnekler için bkz. Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri*, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 627, 633.

⁵ el-Harakânî'nin Bâyezîd'i her konuda kendisine örnek aldığı ve onu geçmek için uğraştığıyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı", *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, May 2013, Volume 6 Issue 5, s. 1056-1060. Her ikisi arasındaki manevî ilişkiden bahseden bir

zor riyâzetlere, çetin mücâhede ve çilelere katlanmıştır. O, Bâyezîd'i her konuda kendine örnek almış, sözlerini öğrenmiş ve kendi ifadesine göre “manevî âlemde ondan üç derece önde olmak”⁶ için çabalamıştır. el-Harakânî'nin böyle bir otoriteyi kendisine model seçmesi⁷ ve onu geçmeyi planlaması oldukça önemlidir. Kanaatimizce o, yüksek hedeflere odaklananların gösterecekleri büyük bir azim ve gayretle manevî mertebelere ulaşacaklarını yaşayarak göstermiş ve kendisinden sonra gelenlere bu konuda da örnek olmuş bir zattır.

el-Harakânî, sadece el-Kassâb ve Bâyezîd-i Bistâmî'yi⁸ değil, aynı zamanda Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)⁹ ve Ebû Bekir eş-Şiblî (ö. 334/946)¹⁰ gibi Türk-İslâm âlim ve mutasavvıflarını da kendine örnek almıştır.¹¹ Vefatından sonra yerine geçen Ebû Saîd Ebu'l-Hayr¹² ve talebeleri

---

başka çalışma için bkz. Çiftçi, Hasan, “Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki”, *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 11, s. 29-35.

⁶ Attâr, *a.g.e.*, s. 612.

⁷ el-Harakânî ve Bâyezîd'in bazı ortak fikirleri ile ilgili bilgiler için bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 154-169.

⁸ Bâyezîd hakkında bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 240.

⁹ Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd'i tanıtırken; “*Bâyezîd-i Bistâmî'nin sûfiler arasındaki rolü, Cebrâil'in melekler arasındaki rolüne benzerdi*” demektedir. Bkz. Uludağ, Süleyman, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul, 1993, XIII, 120. Max Horten ve Richard Hartman gibi şarkiyatçılar, İbrahim b. Edhem (ö. 161/777), Şakik Belhî (ö. 194/809) ve Bâyezîd gibi sûfilerin Türk asıllı olduklarını söylemektedir. Ayrıntılar için bkz. Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 124.

¹⁰ Ebû Bekir eş-Şiblî'nin, Cüneyd-i Bağdâdî'nin yetiştirdiği büyük bir Türk-İslâm âlimi ve mutasavvıfı olduğuyla alakalı bir çalışma için bkz. Okudan, Rifat, “Ebû Bekir Şiblî: Hayatı ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, Yıl, 8 (2007), Sayı: 19, s. 211, 225, 234. Ayrıca Şiblî'nin Türk asıllı olduğu, kendisini çok iyi yetiştirdiği ve tasavvufi eğitimi Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanında tamamladığı ile ilgili bkz. Gürer, Dilaver, “Şiblî, Ebû Bekir”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 125-126.

¹¹ el-Harakânî'nin şu sözü mezkûr İslâm âlimlerine verdiği değeri göstermektedir. Bir gün kendisine semâ (raks) hakkında sorulmuş o da şu cevabı vermiştir: “*Semâ, yere ayağını vurunca yerin en dibine kadar (uzanan, yeri titreten ve oradan ses getiren) ve kolumu kaldırıncaya kadar gören (Yüce Allah'ı tüm ruhunda hisseden) erin (gerçek Allah dostunun/müttakinin) işidir; bunun dışında olan semâ, Bâyezîd, Cüneyd ve Şiblî'nin şerefini düşürür!*” Bkz. Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara, 1997, s. 81; Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-Ulûm ve Münâcât'ı*, (Çeviri-Açıklama-Metin), Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebû'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004, s. 226.

Hâce Abdullah Ensârî el-Herevî (ö. 481/1089),¹³ Ebu'l-Kâsım el-Cürcânî (ö. 450/105)¹⁴ gibi âlimler de onun bu çizgisini devam ettirmişlerdir.¹⁵

Abdullah Ensârî, hocası el-Harakânî'nin tasavvufî merhaleleri kat etme hususunda şeyhi el-Kassâb'ı aştiğini ve zamanın efendisi olduğunu söylemiştir.¹⁶ Abdullah Ensârî, üstadı el-Harakânî'yi tanıtırken; “*Hadis, ilim (Kur’ân) ve Şeriat’ta (fıkıh) şeyhlerim çoktur. Fakat tasavvuf ve hakikatte benim pîrim Şeyh Ebu’l-Hasan Harakânî’dir. Eğer onu görmeseydim hakikati nasıl öğrenirdim?*”¹⁷ ifadesini kullanmıştır. Ebû Kâsım el-Kuşeyrî de (ö. 465/1073), el-Harakânî'yi ziyarete gittiğinde; “*Harakan vilâyetine geldiğimde o pîrin haşmetinden fesâhatım son bulmuş ve ifade gücüm kalmamıştı. Hatta velîliğimden azlolduğumu sanmıştım*”¹⁸ diyerek yaşadığı hayranlık, şaşkınlık ve mahcubiyeti ifade etmiş ve onun ne denli büyük bir mutasavvıf olduğunu söylemeye çalışmıştır.

Görüldüğü üzere dergâhında binlerce talebe yetiştiren el-Harakânî, yaşadığı asırda pek çok kişinin dikkatini çekmiş, insanların gönüllerini fethetmesini bilmiş¹⁹ ve kendisinden sonra gelenlere tesir etmiştir.²⁰ Onun etkisi, yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış, asırlarca sürmüştü ve “Horasan

---

¹² Ebû Saîd, Bâyezîd ve Hallâc-ı Mansûr tarzı bir tasavvuf anlayışına sahip olup, inancı sağlam bir âlim ve sûfidir. Ayrıca o Mevlânâ gibi semai çok sevmektedir. Onun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yazıcı, Tahsin, “Ebû Saîd Ebü'l-Hayr”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 220-222.

¹³ Yazıcı, Tahsin-Uludağ, Süleyman, “Herevî Hâce Abdullah”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 222-226; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 100-108.

¹⁴ Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensâr Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 123-124.

¹⁵ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁶ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 76.

¹⁷ Hakikat, Abdurrefi', *Tarih-i İrfân ve Ârifân-i İrân*, İntişârât-i Kumiş, Tahran, 1372 hş., s. 379'den naklen bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 17, 106. Ayrıca bkz. Yazıcı, T., Uludağ, S., “Herevî, Hâce Abdullah”, XVII, 223.

¹⁸ Hücvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 268. Ayrıca bkz. Attâr, *a.g.e.*, s. 597.

¹⁹ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 27.

²⁰ el-Harakânî'nin etkilediği bazı şahsiyetlerle ilgili bkz. Çelik, İsa, “Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars, 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 80-81.

erenleri”nin yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır.²¹ Nakşibendiyye²² silsilesinde önemli bir yere sahip olan el-Harakânî, Aynülkudât el-Hemedânî (ö. 525/1131),²³ Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221),²⁴ Necmeddîn-i Dâye (ö. 654/1256)²⁵ ve Mevlânâ (ö. 670/1271) gibi pek çok mutasavvıfı da etkilemiştir. Bu nedenledir ki; onun adına birçok tarikat silsilesinde rastlanılmaktadır.²⁶ Mevlânâ, “*Mesnevî*”sinde ondan saygıyla söz etmiş, menkabelerini anlatmış ve sözlerini yorumlamıştır. Şems-i Tebrîzî de (ö. 645/1247) aynı şekilde “*Makâlât*”ında ondan övgüyle bahsetmiş ve bazı sözlerini eserine almıştır.²⁷

Her ne kadar kendisi açıkça ifade etmese de, menkabelerde anlatılanlara ve sözlerine bakıldığında el-Harakânî’nin muhtemelen fikhî açıdan Şâfîî ve itikâdî açıdan da Eş’arî mezhebine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

Bu çalışma, dört başlıktan oluşmaktadır. Sırasıyla el-Harakânî’nin sevgi, şefkat, merhamet ve hoşgörü anlayışı ele alınmış, sözlerinden örnekler verilmiş ve düşüncelerinin kaynağı hakkında bilgi sahibi olunması hedeflenmiştir.

el-Harakânî’nin İnsan Sevgisi

el-Harakânî, İslâm’ı temsil ve tebliğ hususunda büyük gayretler göstermiş bir bilgedir. Onun bu başarısının arkasında yatan şey; insanlara duyduğu derin sevgi, şefkat, merhamet ve hoşgörüdür. Asırlar sonra Yunus

²¹ el-Harakânî’nin tasavvuf anlayışıyla ilgili bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı”, *KAÜİFD*, Kars, 2014, Sayı: 1, s. 135-168.

²² Bu tarikat hakkında bilgi için bkz. Algar, Hamid, “Nakşibendiyye”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 335-342.

²³ Bu mutasavvıf hakkında bilgi için bkz. Uludağ, Süleyman-Bayburtlugil, Nurettin, “Aynülkudât el-Hemedânî”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 280-282.

²⁴ Bu mutasavvıf hakkında bilgi için bkz. Şahinoğlu, M. Nazif, “Ferîdüddin Attâr”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 95-98.

²⁵ Bu mutasavvıf hakkında bilgi için bkz. Okuyan, Mehmet, “Necmeddîn-i Dâye”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 496-497.

²⁶ Uludağ, “Harakânî”, XVI, 94.

²⁷ Bkz. Çiftçi, Hasan, “Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî’ye Göre Ebu’l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, (Mevlânâ Özel Sayısı)*, Ankara, 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, s. 565-590.

²⁸ Çiftçi, *a.g.e.*, s. 96.

Emre (ö. 720/1320) tarafından dile getirilen; “*Yaratılanı hoş gör, Yaratanı ötürü*”²⁹ özdeyişini o yüzyıllar önce yaşayarak göstermiş bir ârifdir.³⁰ Nitekim el-Harakânî; “*Her kim bu kapıya gelirse ekmeğini verin ve adını/inancını sormayın. Zira Ulu Allah’ın dergâhında ruh taşımaya layık olan herkes, elbette Ebu’l-Hasan’ın sofrasında ekmeğe yemek de lâyıktır*”³¹ diyerek ötekileştirmenin, ayrımcılığın, yok saymanın ve öz değerlerini yitirmenin yanlışlığına ta asırlar öncesinden dikkat çekmiştir. O, bu sözle dili, dini, ırkı, rengi ve mezhebi ne olursa olsun her insana değer verdiğini göstermiştir. Ondandır yaklaşık iki asır sonra dünyaya gelen Mevlânâ’nın; “*Gene gel, gene gel, her ne isen gene gel; kâfirsen, ateşe tapıyorsan, puta tapıyorsan bütün bunları bir kenara bırak, gel. Bu bizim dergâhımız, eşiğimiz ümitsizlik eşiği değildir; Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da gene gel*”³² özdeyişi de bundan farklı değildir. Benzer şekilde Yunus Emre’nin, “yetmiş iki millete bir gözle bakma” veya “cümle yaratılmışa bir gözle bakma”³³ tavsiyesi de bu açıdan oldukça önemlidir. Zira tüm bu veciz ifadeler, adı geçen gönül sultanlarının aynı kaynaklardan beslendiklerinin en bariz bir göstergesidir. Bu itibarla, İslâm’ı gerçek anlamda öğrenen ve yaşayan müminler, tüm insanlara karşı aynı duygularla hareket ederler. Onların da Yüce Allah’ı tanımaları, O’na kulluk etmeleri, cenneti hak etmeleri ve cehennemden kurtulmaları amacıyla üstün gayret gösterirler.

el-Harakânî; “*Hâl anlatılmaz, anlatılırsa ilim olur, hâl olmaz; ya Hakk’a yol vardır ya da Hakk’a hiç kimse için yol yoktur. Bütün mahlûkat*

²⁹ Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, MEB Yay., Ankara, 2005, II, 43, 102.

³⁰ Bolay’a göre hoşgörü, kendi dışımızdaki kişilerle birlikte onları utandırmadan, rencide etmeden, sabır, anlayış ve sevgi ile yaklaşarak beraberce yaşamaktır. Bkz. Bolay, Süleyman Hayri, “Yetmiş İki Millete Bir Gözle Bakılabilir mi?”, *Kur’an’da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Basım Yay., İstanbul, 1997, s. 143.

³¹ Çiftçi, a.g.e., s. 21.

³² Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Rubâiler*, Trc.: Abdülbâkî Gölpınarlı, Ankara, 1982, s. 23. Bu rubâinin Mevlânâ’ya değil de Ebû Saîd Ebu’l-Hayr’a ait olduğu iddiasına verilen cevapla ilgili bkz. Önder, Mehmet, “Bir İddiaya Cevap: Yine Gel, Yine Gel... Rubâîsi Mevlânâ’nındır”, *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, Konya, 1998, s. 117-120.

³³ Yunus Emre, *Dîvân*, Dersaadet, 1327, s. 66.

(onlara duyduğum sevgi, şefkat ve merhamet sebebiyle)³⁴ Ebu'l-Hasan'ın içine sığar ve oysaki Ebu'l-Hasan için kendi içinde bir adımlık yer yoktur.”³⁵ derken de dünya sevgisini kalbinden tamamen attığını, tüm mahlûkata sevgi, şefkat ve merhametle baktığını, Yüce Allah'a yakınlaştığını, amacının da zaten O'nun rızasını kazanmak olduğunu ifade etmiştir, denilebilir.

el-Harakânî; “Hep aynı hastalığa sahibiz, hastalık bir olunca ilaç da bir olur. (Ey insanlar!) Hepimiz gaflet hastalığına tutulmuşuz, gelin (bu gaflet uykusundan) uyanalım”³⁶ derken de “biz” dilini kullanmakta, tam bir aidiyet duygusu içinde tüm insanlığa seslenmekte ve onları İslâm'a davet etmektedir. el-Harakânî'yi insanlara karşı böyle engin bir sevgi ve hoşgörüyü ulaştıran ve onları gaflet uykusundan uyanmaya davet eden birikimin “Kur'ân-ı Kerim ve Sahih Sünnet'in ilkeleri” olduğu söylenebilir.

İşte el-Harakânî, insanlığı İslâm ile tanıştırmak ve gönülleri Allah ile buluşturmak için gece gündüz çalışıp çabalamıştır. Nitekim onun Anadolu'nun İslâmlaşması için bizzat fetih hareketlerine katılması bunun açık bir delilidir.³⁷ Zira o, İslâm'ı tebliğ görevinin³⁸ bilincinde bir mütefekkir olarak karanlıklar içinde bocalayan insanları inkâr, isyan, fısk, şirk ve günah bataklığından kurtarmak için büyük mücadele vermiş ve Yüce Allah'a giden aydınlık yolları³⁹ göstermek hususunda kararlı ve ilkeli bir tutum sergilemiştir.

el-Harakânî'nin İnsanlara Şefkati

el-Harakânî, insanlara karşı son derece sevgi, şefkat ve merhamet besleyen bir İslâm âlimi olduğunu şu sözleriyle ortaya koymuştur: “*Hak*

³⁴ Bu makalede el-Harakânî'ye ait sözleri daha anlaşılır kılmak için yapılan tüm parantez içi açıklamalar tarafımıza aittir. Bu açıklamalar yapılırken bütüncül bir yaklaşımla el-Harakânî'nin tüm sözleri ve düşünceleri değerlendirilmiş ve onun daha doğru tanıtılması amacıyla böyle bir yol tercih edilmiştir.

³⁵ Attâr, a.g.e., s. 622; Çiftçi, a.g.e., s. 46-47.

³⁶ el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Kantarcı, s. 42; el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Çiftçi, s. 239.

³⁷ Gök, Bilal, “Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Menkıbevî ve Tarihî Şahsiyeti”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kars, Bahar 2014, Sayı: 13, s. 107-115.

³⁸ el-Hac, 22/78; el-Ankebût, 29/6; el-Âl-i İmrân, 3/142, 200; en-Nisâ, 4/84.

³⁹ el-Bakara, 2/257; el-Mâide, 5/16; İbrâhim, 14/1; el-Ahzâb, 33/43; el-Hadîd, 57/9; et-Talâk, 65/11.

Teâlâ bana öyle bir fikir (sağlam ve sarsılmaz iman ve teslimiyet sonucu ulaşılan engin bir hoşgörü ve empati yapabilme yeteneği) verdi ki, O'nun bütün mahlukatını onda gördüm (bu düşünce sayesinde artık tüm yaratılmışlara sevgi, şefkat ve merhamet hissiyle baktım); onda kalıp durdum; gece gündüz onun meşguliyeti beni sardı, (bu fikirde iyice derinleştim ve bu fikir (zamanla) basirete dönüştü; (Daha sonra ise) küstahlık (Yüce Allah'a ve tüm insanlığa karşı aşırı derecede adeta taparcasına bir sevgiye) ve muhabbete dönüştü; (Daha sonra) heybet ve vakara dönüştü; o fikirle O'nun birliğini (çok daha iyi) kavradım ve öyle bir mertebeye ulaştım ki (bu) fikir hikmete (Kur'ân ve Sünnet'ten doğru hükümler çıkarma yönteminde derinleşmeye) dönüştü. (Sonra) dosdoğru yola (istikamet üzere olma) ve halka şefkat (ve merhamet) haline dönüştü. (Bunun üzerine) O'nun halkına (yarattığı tüm varlıklara) karşı kendimden daha şefkatlisini görmedim.”⁴⁰

Bu sözünden de anlaşılacağı üzere el-Harakânî, insanlara gösterdiği şefkat ve merhametin arkasında yatan temel ilkelere ve bu ilkelerin birbirleriyle bağlantısına dikkat çekmekte ve Müslümanların sorunlarını kendisine dert edinen bir İslâm mütefekkeri olduğunu ortaya koymaktadır.

Şurası unutulmamalıdır ki el-Harakânî'nin yaşadığı bu engin manevî tecrübeler her asırda tekrarlanabilir. Son ve mükemmel din İslâm'ı gerçek anlamda özümseyen ve yaşayan bütün müminler, bu manevî mertebelere erişebilir ve tüm insanlığı aynı duygularla kucaklayıp sevebilir. Bu nedendir ki el-Harakânî; “*Varlıklara (insanlara ve tüm mahlûkata) karşı merhameti olmayan kişi Allah sevgisini kalbinde taşıyamaz*”⁴¹ derken yaratılanı Yaratandan ötürü sevmeyi, kâinatta mevcut her varlığın Allah'ı tesbih ettiğini bilmeyi⁴² ve onlara şefkatle davranmayı dile getirmektedir.

⁴⁰ Attâr, *a.g.e.*, s. 606. Ayrıca bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 21.

⁴¹ Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Çiftçi, s. 247.

⁴² Bütün varlıkların Allah'ı tesbih ettiğiyle ilgili bazı âyetler için bkz. el-İsrâ, 17/44; en-Nûr, 24/41; el-Mü'min, 40/7, 55; eş-Şûrâ, 42/5; el-Hadîd, 57/1; el-Cumâ, 62/1; et-Teğâbun, 64/1.

Nitekim Allah sevgisiyle dolu bir kalp⁴³ mahlûkatı sever ve hiçbir kimseye zulmedemez. Zira Yüce Allah, kendisi için rahmeti ilke edinmiş⁴⁴ ve rahmetinin her şeyi kuşattığını⁴⁵ haber vermiştir. Yüce Allah, rahmet sahibi olup⁴⁶ rahmeti çok geniştir.⁴⁷ O, muhsinlere yani “kendisini görüyormuşçasına ibadet edenlere ve yaptığı işi mükemmel yapanlara” rahmetinin yakın olacağını⁴⁸ ve böyle kullarının mükâfatlarını asla zayi etmeyeceğini⁴⁹ bildirmiştir. Dolayısıyla kâmil bir mümin, “*Merhamet etmeyene merhamet olunamayacağı*”⁵⁰ ilkesini bilir ve bu prensibe göre davranışlarını şekillendirir.

Görüldüğü üzere el-Harakânî, Yüce Allah’ın bu engin rahmetini kavramış biri olarak mahlûkata karşı şefkatle davranmış ve çevresindekilere de bu yönde telkin ve tavsiyelerde bulunmuştur. Nitekim o, bunu bir sözünde şu şekilde ifade etmiştir: “*Keşke bütün halkın (insanların) yerine ben ölseydim de halkın ölüm acısını tatması gerekmeseydi. Keşke bütün halkın hesabını (Allah) benden sorsaydı da halkın kıyamette hesap vermesi gerekmeseydi. Keşke bütün halkın cezasını (Allah) bana çektirseydi de insanların cehennemi görmeleri gerekmeseydi.*”⁵¹ Yine o şöyle demiştir: “*Türkistan’dan Şam kapısına kadar birinin parmağına bir diken batarsa, o diken benim parmağıma batmıştır. Aynı şekilde Türkistan’dan Şam’a kadar birinin ayağı bir taşa çarparsa, onun acısı benim acımdır; eğer bir kalpte hüznün olsa, o kalp benim kalbidir.*”⁵²

⁴³ İman edenlerin Allah’a olan sevgilerinin büyüklüğü ve Yüce Allah’ın tevekkül edenleri sevdiğiyle ilgili bazı âyetler için bkz. el-Bakara, 2/165; el-Âl-i İmrân, 3/159; eş-Şûrâ, 42/23.

⁴⁴ el-Enâm, 6/12, 54.

⁴⁵ el-A’râf, 7/156.

⁴⁶ el-Enâm, 6/133; el-Kehf, 18/58.

⁴⁷ el-Enâm, 6/147.

⁴⁸ el-A’râf, 7/56.

⁴⁹ Yûsuf, 12/56.

⁵⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu’l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 97/Tevhîd, 2 (VIII, 165), 78/Edeb, 27 (VII, 78); Müslim, Ebu’l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Thk.: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 43/Fedâil, 15 (II, 1809), nr: 65, 66; Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992, 25/Birr, 12, 16 (IV, 318, 323).

⁵¹ Attâr, *a.g.e.*, s. 606.

⁵² Attâr, *a.g.e.*, s. 604; Çiftçi, *a.g.e.*, s. 21.

el-Harakânî, bu özlü ifadeleri kullanırken ulaştığı aşkın dereceleri ve tamamen içselleştirdiği “kendisini başkasının yerine koyabilme/ empati yapabilme” erdemini dışa yansıtmaktadır. O, farklı dil, din, ırk ve mezhepten insanlar için böyle bir endişe taşıdığını göstermekte, onların acılarını paylaştığını ifade etmekte, engin bir merhamet ve şefkat hissiyle bu sözleri söylemektedir.

Ancak bazı kimseler; “Türkistan’dan Şam’a kadar uzanan o bölgenin İslam coğrafyası olduğunu, dolayısıyla el-Harakânî’nin de sadece orada yaşayan Müslümanları kast ettiğini” iddia edebilir. Fakat biz bu iddianın doğru olmadığını kanaatindeyiz. Çünkü söz konusu bölgede Yahudi,⁵³ Hıristiyan,⁵⁴ Mecûsî⁵⁵ ve putperestler başta olmak üzere pek çok batıl din mensubunun⁵⁶ da özgürce yaşamlarını sürdürdükleri bilinmektedir. Dolayısıyla genele bakarak hüküm vermek ve asırlardır o topraklarda yaşamış ve hâlen yaşamakta olan gayr-i müslim unsurları görmezlikten gelmek doğru değildir. Bu itibarla, el-Harakânî’nin dua, dilek ve temennilerinin o bölgede yaşayan tüm insanları kapsadığı, onların

---

⁵³ Abbasiler döneminde Irak merkezli Babil Yahudiliğinin Irak ve Ön Asya’daki faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Gürkan, Salime Leyla, “Yahudilik”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 191-192.

⁵⁴ Hıristiyanlığın, Nestûrîler aracılığıyla 635 yılında Doğu Asya’da Çin’e kadar ulaştığı bilinmektedir. Bkz. Demirci, Kürşat, “Hıristiyanlık”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 334. Diğer taraftan ayrı bir mimarî olarak ilk kilise III. Yüzyılın ilk yarısında Suriye’deki Dura Europos’ta bulunmuştur. Hıristiyanlar, Milan fermanı ile açıkça ibadet yapma imkânına kavuşunca çok sayıda kilise inşa etmeye başlamışlardır. Bkz. Aydın, Mehmet, “Hıristiyanlık”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 348.

⁵⁵ Avesta ve Yunan kaynaklarına göre Mecûsîliğin kurucusu Zerdüş, Doğu İran’da yaşamıştır. Kral Vîstaşpa’nın saltanat sürdürdüğü Horasan bölgesi de buradadır. Mecûsîlik 272 yılında Sasâni imparatorluğunun resmi dini olarak ilan edildikten sonra, Sasânîlerin siyasî ve askerî gücüne paralel olarak Irak, Bahreyn, Uman ve Yemen gibi bölgelerde yönetici ve toprak ağalarının dini olarak tanınmış ve İran dışındaki yerli kabileler arasında yayılma istidadı göstermiştir. O devirde Batı Hindistan ve Çin’de de Mecûsî toplulukların bulunduğu bilinmektedir. Bkz. Gündüz, Şinasi, “Mecûsîlik”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 279-280.

⁵⁶ Horasan bölgesinde Yahudilik, Nestûrîlik, Ortodoksluk, Zerdüşîlik, Maniheizm, Budizm ve Şamanizm gibi din ve mezhepler yayılıp gelişmiştir. Ayrıca Emevîler ve Abbâsîler döneminde, başta Haricîler olmak üzere Mürcie, Şîa, Mu’tezile ve Kerrâmiyye gibi çeşitli mezhepler de bu bölgede faaliyet göstermiştir. Bkz. Çetin, Osman, “Horasan”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 238.

gönüllerini kazanma amacı taşıdığı ve tüm Peygamberler gibi onun da dışlayıcı değil kucaklayıcı bir dil ve üslup kullandığı ifade edilebilir.

Diğer taraftan el-Harakânî'nin savunduğu “insan sevgisi ve hoşgörü” anlayışını gündeme taşımanın “onun hümanist olduğunu iddia edenlerin tezlerini destekler mahiyette olduğu” iddiası da tamamen ciddi dayanaklardan yoksun görünmektedir. Çünkü el-Harakânî'nin öğretisi ile Hümanizm⁵⁷ arasında benzer noktalar olsa da “insan sevgisi, uzlaş, barış ve hoşgörü” gibi erdemler sadece hümanistlerin savunduğu değerler değildir.⁵⁸ Bunlar, akıl ve vicdan sahibi herkesin üzerinde ittifak ettiği ortak insanî ve ahlâkî değerlerdir. Dolayısıyla el-Harakânî'nin öğretisi ile Hümanizm arasındaki bazı benzerliklerden hareketle böyle bir iddiada bulunmak yanlıştır. Çünkü el-Harakânî, her zaman “insanı değil Yüce Allah'ı merkeze almış”, bu nedenle de Hümanizm'den⁵⁹ kesin ve keskin çizgilerle ayrılmıştır. Kaldı ki el-Harakânî, Kur'an ve Sünnet'in ilkelerini kendisine referans edinen ve her zaman Hz. Peygamber'in yolundan giden⁶⁰ samimi bir İslâm mütefekkiridir.

⁵⁷ Hümanizm hakkında bilgi için bkz. Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul, 2011, s. 217; İmamoğlu, Tuncay, *Modern Batı Düşüncesinin Felsefi Temelleri, Din ve İnsan Algısı Üzerine Bir Değerlendirme*, İz Yay., İstanbul, 2013, s. 35-40.

⁵⁸ Hümanizmin bir “din mi?” yoksa “felsefi bir yaşam tarzı mı?” olduğuyla alakalı yapılan tartışmalar için bkz. Gündoğdu, Hakan, “Hümanizm Bir Din Midir?” *Dinler Tarihi Araştırmaları-II*, (Sempozyum, 20-21 Kasım 1998, Konya), Ankara, 2000, s. 99-125.

⁵⁹ Hümanizmin, bütün sorunların insandan başka hiçbir kaynağa müracaat etmeden sadece insanla çözülebileceğini savunan, insanı tek ölçü kabul eden ve dolayısıyla dini ve Tanrı inancını tümüyle dışlayan bir görüş olduğu ile alakalı tespitler için bkz. Yazoğlu, Ruhattin, “Hümanizm ve Mevlâna”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2002, Sayı: 20, s. 67-83; Kara, Seyfullah, “Dini Tarafı Dışlanmış Bir Hümanist Düşünür Tipleme: Mevlânâ Celâleddin Rumi”, *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler-II*, Şanlıurfa, 26-28 Ekim, 2007, s. 142-143. Hümanizmin kökleri Yunan düşüncesine dayanan, Rönesans döneminde iyice şekillenen, insanı merkeze alan, insanı ve aklı tek ölçü kabul eden, dini ve tanrı inancını tamamiyle reddeden, ahiret inancını kesinlikle kabul etmeyen bir çeşit “insanperestlik düşüncesi” yahut bir başka deyişle “insanlık dini” olduğu ile alakalı bir değerlendirme için bkz. Maraş, İbrahim, “Yunus Emre'nin Humanist Yorumcuları”, *Dini Araştırmalar*, C. 8, Sayı: 23, s. 29-30.

⁶⁰ el-Harakânî'nin Peygamber sevgisiyle ilgili bir çalışma için bkz. Gök, Bilal, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Peygamber Sevgisi”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars, 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 49-74.

Öte yandan Yüce Allah'ın görevlendirdiği tüm peygamberlerin de aynı şekilde insanlığa derin bir sevgi, şefkat ve merhamet⁶¹ besledikleri bilinmektedir. Nitekim Hz. İbrâhim'e görevli melekler Lût kavminin helak edileceği haberi iletildiğinde "içi şefkat ve merhamet ateşiyle dopdolu" Hz. İbrâhim, elçilerle azabın kaldırılması konusunu tartışmış, ancak onun bu talebi reddedilmiştir.⁶² Aynı şekilde Hz. Lût, azgınlıkları sebebiyle inkârda direnen, iğrenç ve çirkin fiiller işlemeye devam eden kavminin helak edileceği haberini ilk duyduğunda ne yapacağını bilememiş ve onların başına gelecek felaketi çok iyi bildiği için üzüntüden iki kolu iki yanına düşürmüştür.⁶³ Peygamberler silsilesinin son halkası Hz. Muhammed de, daha önce gönderilen peygamberlerden birinin kavmi tarafından dövüldüğünü ve bu elçinin yüzündeki kanları silerken; "*Rabbim! Kavmimi bağışla! Çünkü onlar bilmiyorlar*"⁶⁴ diyerek şefkatle dua ettiğini haber vermektedir. Aynı şekilde onun amcası Hz. Hamza'nın katilini affetmesi, Taif'te kendisini taşıyanlara bedduada bulunmaması, Mekke'yi fethettikten sonra eline geçen intikam fırsatına rağmen Mekkeli müşrik, putperest, Yahudi, Hıristiyan ve Dehrî'leri bağışlaması, ondaki şefkat ve merhametin enginliğini ortaya koymaktadır. Peygamberlerin izinden giden "şehrin öbür

⁶¹ Hz. Peygamber'in merhametiyle ilgili bazı ayetler için bkz. et-Tevbe, 9/128; el-Fetih, 48/29.

⁶² "Böylece İbrâhim'in korkusu geçtikten ve kendisine (sözü geçen) müjde verildikten sonra Lût kavmi hakkında Bize yakarmaya başladı (onlardan azabı kaldırmamızı veya hafifletmemizi rica ediyordu). Çünkü İbrahim ince ruhlu, yumuşak başlı (yufka yürekli), çok içli, merhametli ve kendisini tamamen Allah'a adanmış biriydi. [Elçiler:] "Ey İbrahim, vazgeç bu işten! (boşuna uğraşma!)" dediler, "Rabbinin hükmü bir kere gelmiş bulunuyor: Artık onların başına geri çevrilmesi mümkün olmayan bir azap gelecek!" Hûd, 11/74-76.

⁶³ "Elçilerimiz kendisine geldiklerinde Lût onlar adına üzüntüye kapıldı (kavminin başına gelecek felaketi çok iyi bildiği için üzüntüden iki kolu iki yanına düştü), çünkü onları (kavmini) koruyamayacağını gördü ve "Bu çok zor bir gün olacak!" dedi." Hûd, 11/77. "Elçilerimiz kendisine geldiklerinde Lût onlar adına üzüntüye kapıldı (kavminin başına gelecek felaketi çok iyi bildiği için üzüntüden iki kolu iki yanına düştü, çok tasalandı), çünkü onları (kavmini bu felaketten) koruyamayacağını gördü; ama onlar (melekler) Lût'a: "(Kendin ve inananlar için) korkma ve (böyle sapkın insanlar için de) üzülme! Biz seni ve karın dışında bütün aileni koruyacağız; karın ise geride bırakılanlar arasında yer alacak. Bu yörenin halkına, işledikleri bütün kötülüklerin karşılığı olarak gökten mutlaka bir bela indireceğiz!" dediler." el-Ankebût, 29/33-34.

⁶⁴ Müslim, 32/Cihâd, 37 (II, 1417), nr: 105.

yanından koşarak gelen inanmış ve adanmış kimselerin” de aynı şekilde kavimlerini uyardıkları, onları peygamberlere ittibâya davet ettikleri, ancak kavimleri tarafından şehit edildiklerinde bile kendilerini öldüren bu insanlar hakkında şefkat ve merhamet duygularıyla; “Keşke kavmim bilseydi”⁶⁵ diye dua ve niyaz ettikleri bilinmektedir. Çünkü tüm bu gönül insanları her zaman gayr-i müslimlerin hidayete ermelerini arzulamış, onlar için üzülmüş ve iman etmeleri hususunda üstün bir mücadele ortaya koymuşlardır. Bu itibarla, peygamberlerle aynı yolu takip eden müttakîlere önder el-Harakânî gibi mümtaz şahsiyetlerin de benzer duygu ve düşüncede olmaları, beslendikleri kaynağın aynı olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Kısaca el-Harakânî, tüm insanlara ve evrendeki diğer canlılara şefkat beslemeyenin Allah sevgisini kalbinde taşıyamayacağına inananlardandır. Nitekim onun manevî mürşitlerinden Cüneyd-i Bağdâdî de; “*Sûfî toprak gibidir; ona her türlü pislik atılır, ondan ise ancak güzellikler çıkar. Bulut gibidir, her şeyi gölgeler. Yağmur damlası gibidir, her şeyi sular*”⁶⁶ derken gerçek bir civanmerdin tüm insanları ve mahlûkâtı sevmesi, şefkat göstermesi ve onları koruma noktasında çok duyarlı olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu nedendir ki, Cüneyd-i Bağdâdî ile aynı yolu takip eden el-Harakânî, yaratılanı Yaratan’dan ötürü seven birinin Cenâb-ı Hakk’a daha yakın olacağını ve fenâ mertebesine çok daha çabuk ulaşacağını ifade etmiştir.

el-Harakânî’nin İnsanlara Merhameti

el-Harakânî, talebelerine insanlara karşı merhametli olmalarını tavsiye ederken gerçek Allah dostlarının⁶⁷ kimseye yük olmayacağını ve kalplerinin

⁶⁵ “(Kavmi onu öldürdüğünde kendisine): “Cennete gir!” denildi. O da, “Keşke kavmim, Rabbimin beni başısladığını ve beni ikram edilenlerden kıldığını bilseydi!” dedi.” el-Yâsin, 36/26-27.

⁶⁶ Sühreverdî, Şihâbuddin, *Avârifü’l-Meârif*, (Tasavvufun Hakikatleri), Çev.: Abdulvehhâb Öztürk, Saadet Yay., İstanbul, 2010, s. 74.

⁶⁷ “Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğûttur (şeytan ve şeytanlaşmış insanlardır). (Tâğût da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır (götürür.) Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.” el-Bakara, 2/257. Yüce Allah’ın inananların ve müttakîlerin dostu ve yardımcısı

daima Allah aşkı ile yanacağını şöyle ifade etmiştir: “Her kim beni dost bilirse Hakk’ı sevmiş olur. Her kim Hakk’ı severse civanmertlerin (eğitim-öğretim amaçlı) sohbetine aralıksız devam eder. Her kim civanmertlerin sohbetine devam ederse Hakk’ın sohbetine devam etmiş olur, (zira bu dergâhta bulunanlar Yüce Allah’ı tanurlar, O’nu bütün kalpleriyle severler ve tüm dünyaya O’nun adını duyurma bilincine ulaşırlar. Onların tek amaçları vardır; o da Hakk’ın rızasını kazanmaktır.)”⁶⁸ Görüldüğü üzere el-Harakânî, bu sözünü kendi kalbinin nasıl Allah sevgisi ile dolu olduğunu, insanların Hakk’ı bulmaları ve hidayete ermeleri için çok uğraştığını ve onlara karşı ne denli büyük bir merhamet beslediğini ortaya koymaktadır.

el-Harakânî bir başka sefer ise şöyle söylemiştir: “Bir gece gördüm ki beni semaya götürdüler. Meleklerden bir cemaatin zâr zâr ağladığını görünce: ‘Siz kimlersiniz?’ diye sordum. ‘Biz Hazret’in âşıklarıyız’ dediler. ‘(Sizin ki de aşk mı?) Biz dünyada bu hâle sıtma, titreme ve solma deriz, siz (gerçek) âşıklar değilsiniz’ dedim. Oradan geçince Mukarreb melekler önüme çıkıp dediler: ‘Sen o cemaate iyi ders verdin; çünkü onlar Hazret’in (Yüce Allah’ın gerçek anlamda) âşıkları değildi...’ “Sonra oradan cehennem dibine giderek dedim: ‘Sen (yakmak için) üfle, ben de (söndürmek için) üflerim, bakalım kim galip gelecektir.’”⁶⁹

el-Harakânî, bu sözünü Hz. Peygamber’in Miraç hadisesine benzer şekilde kendisinin de aşkın hâller yaşadığını, semaya götürüldüğünü, melekleri gördüğünü ifade etmekte ve müşahedelerini anlatırken verdiği misallerle kendi iç dünyasında gerçekleşen duygu ve düşünceleri dışa yansıtmaktadır,⁷⁰ denilebilir. Kanaatimizce o, bu sözünü Hz. Peygamber’le kendisini kıyaslamamakta,⁷¹ tam tersine manevî âlemde yaşadığı dinî

---

olduğuyla alakalı bazı âyetler için bkz. el-Âl-i İmrân, 3/68; el-Enâm, 6/127; el-Câsiye, 45/19.

⁶⁸ Attâr, *a.g.e.*, s. 611.

⁶⁹ Attâr, *a.g.e.*, s. 638-639. Ayrıca bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 166.

⁷⁰ el-Harakânî’nin ilham konusuna bakışıyla ilgili bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin İlham Anlayışı”, *Usûl İslam Araştırmaları*, Sayı: 16, Temmuz-Aralık, 2011, s. 79-110.

⁷¹ el-Harakânî’nin kendisini Hz. Peygamber ile kıyasladığına dair ortaya atılan iddialara verilen yanıt için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Sünnete

tecrübeleri civanmertlerine aktarmak suretiyle onlardan da böyle makamlara/ derecelere ulaşmalarını, bunun için de çok gayret göstermelerini zımnen istemektedir. Çünkü el-Harakânî, gerçek Hak âşıklarını tanıtırken sadece ağlayıp gözyaşı dökmenin yeterli olmadığını ifade etmekte, hem gözyaşı hem de ter dökmeyenlerin, dünyada yaşayan tüm insanların sorunlarıyla ilgilenmeyenlerin, onlara kendi dilleriyle İslâm'ı tebliğ edecek faaliyetlerde bulunmayanların, böyle bir inancı, düşünceyi ve hayali kalplerinde taşımayanların gerçek Hak âşığı olamayacaklarını “melekler üzerinden verdiği bu misalle” anlatmaktadır, denilebilir. O, gerçek Allah dostlarının insanlığa hizmette daim olmaları gerektiğine bu sözle vurgu yapmakta, böylece kalbindeki Allah aşkının ve insanlara verdiği değer ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Aynı şekilde el-Harakânî, ulaştığı engin şefkat ve merhametin eşsizliğini anlatırken de cehennem ile aralarında geçen diyalogu sembolik bir dille nakletmekte ve “onu bile söndürmeyi arzuladığını” ifade etmektedir.

Görüldüğü üzere el-Harakânî, tüm bu aşkın hâlleri yaşarken içinde bulunduğu toplumu ihmal etmemiş, insanların acılarını paylaşmış, içtimaî sorumluluklarının farkında olmuş ve civanmertlerinden de aynı tavrı beklemiştir. Nitekim o, bunu şu şekilde ifade etmiştir: “*Korkarım ki yarın kıyâmet günü beni görürler, yakalarlar ve bütün Horasanlılardan dolayı (onlara İslâm'ı en güzel şekilde temsil ve tebliğ edemedin, onlara iyi bir örnek olmadın diye) bana azap ederler.*”⁷²

el-Harakânî'ye göre bir mümin, içinde yaşadığı topluma karşı mükellefiyetlerini yerine getirmeli, bu vazifelerini yaparken muhataplarına karşı son derece şefkat ve merhametle davranmalı ve insanları kesinlikle incitmemelidir. Nitekim o, şöyle söylemiştir: “*Bir mümini incitmeden sabahtan akşama varan bir kimse, o gün akşama kadar Peygamber'le yaşamış (gibi) olur. Eğer bir mümini incitirse Allah onun o günkü ibâdetini*

Bağlılığı ve Hadis Anlayışı”, JASSS, *International Journal of Social Science*, Fransa, October 2013, Volume 6 Issue 8, s. 556-559.

⁷² Attâr, a.g.e., s. 638.

*kabul etmez.*⁷³ “İnsanlar üç zümredir. Biri incitmediğin halde incinir, diğeri incitirsen incitir. Üçüncüsü incitsen de incitmez.”⁷⁴ el-Harakânî bu sözleriyle, “işte kâmil bir mümin böyle olmalı, topluma karşı sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmeli, kimsenin kalbini kırmamalı, din kardeşlerini sevgiyle kucaklamalı, onlara zarar vermemeli ve tüm insanlığa İslâm’ı tebliğ etmeye devam etmelidir!” demek istemiş olabilir.

Bütün bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere el-Harakânî, civanmertlerine insanlığın hizmetinde olmalarını ve onlara Yüce Allah’ı doğru tanıtmalarını öğütlemiştir. Bu nedenledir ki o, sadece ibâdet yapmayı yeterli görmemiş, birey ve toplum odaklı çalışmalardan yana olmuştur. O, toplumun ve insanlığın sorunlarının çözümüne yönelik faaliyetler yapılmasını,⁷⁵ tüm dünyaya İslâm’ın doğru tanıtılmasını, sadece Yüce Allah’a kulluk edilmesini,⁷⁶ canla ve malla bu uğurda mücadele verilmesini⁷⁷ tavsiye etmiştir. Onun bu şekilde insanlara sevgi, merhamet ve şefkatle yaklaşması, onlara bu imkânların sunulmasını önermesi ve talebelerine böyle

⁷³ Attâr, *a.g.e.*, s. 628.

⁷⁴ Attâr, *a.g.e.*, s. 631.

⁷⁵ Şu âyetler, müminlere önemli bazı sorumluluklar yüklemektedir: “Öyleyse, bu dünya hayatını ahiret ile takas etmek isteyenler Allah yolunda savaşınlar! Allah yolunda savaşan herkese, ister öldürülmüş olsun ister zafer kazansın, zamanı geldiğinde büyük bir mükâfat ihsan edeceğiz. Nasıl olur da Allah yolunda savaşmayı ve “Ey Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu topraklardan kurtar[ıp özgürlüğe kavuştur] ve rahmetinle bizim için bir koruyucu ve destek olacak bir yardımcı gönder!” diye yalvaran çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar için savaşmayı reddedersiniz? İmana ermiş olanlar Allah yolunda savaşsınlar, hakikati inkâra şartlanmış olanlar ise şeytanî güçler uğrunda. O halde Şeytan’ın dostlarına karşı savaşın; Şeytan’ın hile ve tuzakları kesinlikle zayıftır.” en-Nisâ, 4/74-75.

⁷⁶ Yüce Allah’ın kendisinden başkasına kulluk edilmesine rızası yoktur. Bkz. el-Bakara, 2/21, 83; el-Âl-i İmrân, 3/51; el-Mâide, 5/72; el-Enâm, 6/102; Yûnus, 10/66; Hûd, 11/50, 61, 84, 123; er-Ra’d, 13/36; el-İsrâ, 17/23; el-Kehf, 18/14; el-Meryem, 19/36, 44, 65; el-Müminûn, 23/23, 32; ez-Zümer, 39/11, 17, 64, 66; el-Mümin, 40/66; el-Ahkâf, 46/21; Nûh, 71/3; el-Cîn, 72/18; el-Beyyine, 98/5; el-Kâfirûn, 109/2-5.

⁷⁷ “[Bir tek] hacılara su vermeyi ve Mescid-i Harâm’ı onarıp-gözetmeyi, Allah’a ve ahiret gününe inanıp Allah yolunda elinden gelen her türlü çabayı gösteren birinin üstlendiği görevlerle bir mi tutuyorsunuz? Bu [görevler] Allah katında (hiç de) denk değildir. Ve Allah [bile bile] zulmeden topluluğa asla hidayet etmez. (Ama) inanan, zulüm ve kötülük diyarını terk eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla her türlü çabayı gösteren kimseler(e gelince,) Allah katında en yüksek onur payesi onlarındır ve onlardır, [sonunda] kazanacak olan!” et-Tevbe, 9/19-20. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/218, 261, 265; en-Nisâ, 4/95-96; el-Enfâl, 8/72; et-Tevbe, 9/88; el-Hucurât, 49/15; es-Saff, 61/11.

bir adanmışlık ruhu aşılması son derece mühimdir. Bu bakımdan onun “ibâdet öncelikli” değil, “insan ve toplum öncelikli bir din anlayışını” savunduğu ve sosyal sorumluluklarının farkında olduğu ifade edilebilir. Zira o, insanların sadece Yüce Allah’a kulluk etmelerini ve O’nun rızasını kazanarak cennete girmelerini arzulamıştır.⁷⁸ Bu nedenledir ki el-Harakânî talebelerine hitaben; “*Allah’ın arşı (emanet, tebliğ vazifesi) sırtımıza konulmuştur. Ey civanmertler! Yük ağırdır, cehd edin (üstün gayret gösterin) ve yiğitçe davranın (cesur ve metanetli olun, bu davadan asla vazgeçmeyin! İnsanlara hizmet etmeye devam edin!)*”⁷⁹ demiştir. Kısacası o, yaratılışın gayesinin Hakk’a ve halka/tüm insanlığa hizmet etme bilincinde bir mutasavvıf olarak her zaman İslâm’ı tebliğ görevinin şuurunda olmuştur.

el-Harakânî’ye göre kamil bir müminin amacı; Allah ve Rasûlü’nü tanımak, onları sevmek ve itaat etmek, İslâm’ı tüm dünyaya duyurma gayreti içinde olmaktır.⁸⁰ Bunun şuurunda olan el-Harakânî, çevresine sürekli bu mesajı vermiş ve bu düşünceyi benimseyen insan-ı kâmil yetiştirmekle meşgul olmuştur. Bu nedenledir ki, onun insanlık anlayışında egoizm yoktur; herkese merhametle muamele vardır. O, insanlara hizmet etmeyi Hakk’a hizmet olarak görmektedir. Nitekim o, bunu şu sözüyle ortaya koymuştur: “*Âlim sabah kalkar ve ilmini artırmak için çabalar. Zâhid ise zühdünü artırma derindedir. Ama Ebu’l-Hasan ise bir (insan) kardeşinin gönlüne yücelik (İslâm’ı) ulaştırma (Allah’ı doğru tanıtmak, İslâmî değerleri doğru tebliğ ve temsil etme) derindedir.*”⁸¹

⁷⁸ Onun sosyal sorumlulukları yerine getirme tavsiyesiyle ilgili bilgi için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Nefis Tezkiye Metodu”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, s. 1350-1355. Onun nefis tezkiyesine yaklaşımla ilgili bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars, 2014, C. 1, Sayı: 1, s. 1-32.

⁷⁹ Attâr, *a.g.e.*, s. 603.

⁸⁰ el-Mâide, 5/35, 54; en-Nisâ, 4/94-96; el-Hucurât, 49/15; et-Tevbe, 9/41, 44, 73; es-Saff, 61/4.

⁸¹ Attâr, *a.g.e.*, s. 611, 632.

el-Harakânî'nin bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere onun tek gayesi; Hz. Muhammed ve Sahâbe'nin yaptığı gibi İslâm'ı insanlığa duyurmaktır.⁸² O, canıyla ve malıyla bu yolda olduğunu göstermiş bir İslâm âlimidir. Nitekim el-Harakânî, bu düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir: *“Müminlerin organlarından (herhangi) birinin aralıksız Yüce Allah (O'nun emir ve tavsiyeleri) ile meşgul olması gerekir. Ya O'nu kalbiyle anmalı ya da diliyle O'nu zikretmelidir. Ya gözle O'nun görmek istediğini görmeli, ya eliyle cömertlik yapmalı ya da ayağıyla insanları ziyaret etmelidir. (Yani, tüm insanların dert ve problemlerini dinlemeli, çözüm önerileri geliştirmeli, her konuda onlara yardım elini uzatmalı, karşılık beklemeden hizmet etmeli, daha sonra da onlara İslâm'ı anlatmalı ve Allah'ı tanıtmalıdır.) Veya başıyla (aklıyla, fikir ve düşünceleriyle) inananlara hizmette bulunmalıdır. Veyahut kesin bir inanç ile (elinden başka bir şey gelmiyorsa kabul olunacağına içten inanarak) Allah'a dua etmelidir. Ya da aklından (zihin ve düşünce dünyasında) marifete ulaşmaya (tefekfüre devam edip Allah'a yakın olmaya, fenâ mertebesine vasıl olmaya) çalışmalı veya her işinde ihlaslı olmalıdır. Ya da kıyâmet gününün çetin geçeceği konusunda tüm insanları uyarmalı (en güzel metot ile emr-i bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker yapmalıdır). Böyle bir kimsenin (yeniden diriliş gününde) kabirden başını kaldırmaz kaldırmaz kefenini sürte sürte cennete gireceğine ben kefilim.”⁸³*

Özetle el-Harakânî, bu sözleriyle tüm müminleri Allah yolunda üstün gayret göstermeye teşvik etmekte, insanlara duyduğu engin şefkat ve merhameti ortaya koymakta ve İslâm'ın tanıtılmasının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

el-Harakânî'nin Hoşgörü Anlayışı

Hoşgörü kelimesi, Farsça bir sıfat olan “güzel, iyi, tatlı, latif, duygular okşayan, zevk veren, ilgi uyandıran, beğenilen” anlamındaki hoş/hûş sözcüğü ile Türkçe bir fiil olan görmekten “görü” sözcüğünün bir araya

⁸² el-Mâide, 5/67, 92, 99; en-Nahl, 16/35, 82; en-Nür, 24/54; el-Ankebût, 29/18; el-Yâsin, 36/17; et-Tegâbûn, 64/12.

⁸³ el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Kantarcı, s. 43. Ayrıca bkz. el-Harakânî, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Çiftçi, s. 240.

getirilmesi ile oluşan bileşik bir kelimedir.⁸⁴ Eş anlamlısı “müsamaha” olan hoşgörü kavramı, “her şeyi anlayışla karşılayarak farklılıkları mümkün olduğunca hoş görme hâli”⁸⁵ veya “kendi düşünce ve inançlarına karşı düşünce ve inançları olabildiğince hoş görme durumu”⁸⁶ şeklinde de tanımlanmaktadır. Hoşgörü kelimesinin muhtevasında; “affetmek, fitrattan kaynaklanan her türlü farklılığı anlayışla karşılamak, sıkıştırmadan ya da gevşetmeden itidal içinde olmak, dengeyi gözetmek, insanlar arası ilişkide orta yolu takip etmek” gibi anlamlar da vardır. Aynı şekilde hoşgörü, “farklı dil, din, cins, ırk, inanç ve anlayışa sahip insanlardan rahatsızlık duymamak, onları oldukları gibi kabul etmek, istemeyerek ve zoraki değil gönülden katlanarak kabullenmek, kin gütmeyip düşmanlık beslememek” gibi anlamları da mündemiçtir.⁸⁷

Hoşgörünün alt ve üst sınırları vardır. Sınırsız bir hoşgörüden bahsetmek, hoşgörü olgusunu anlamamak olacaktır. Çünkü sınırın olmadığı bir yerde “bir kimlik tayin etmek” mümkün değildir. Mesela eşcinsellik ve lezbiyenlik gibi cinsel sapmalar hoşgörünün alanına giremez.⁸⁸ Aynı şekilde hırsızlık yapmak⁸⁹ veya bir insanı haksız yere öldürmek⁹⁰ de hoşgörünün

⁸⁴ Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimolojisi*, İstanbul 1995, s. 327; Olgun, İbrahim, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1996, s. 14; Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993, s. 376; Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 1995, s. 499.

⁸⁵ Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türkî Temel Türkçe Sözlük*, İstanbul, ts., I, 515.

⁸⁶ *Meydan Larousse*, İstanbul, 1990, VI, 28.

⁸⁷ Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ts., s. 96; Öner, Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, İstanbul, 1995, s. 15; Keskin, Yusuf Ziya, *Nebevî Hoşgörü*, İstanbul, 1997, s. 14-15.

⁸⁸ Lezbiyenlerle ve eşcinsellerle ilgili âyet-i kerimeler şöyledir: “Kadın kadına hayasızca davranışlarda bulunanlara/lezbiyenlik yapanlara gelince, onların işlediği bu ahlaksızlığa aranızdan dört kişi şahitlik etsin; bunlar onun için şahitlik yaparlarsa, suçlu kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara tövbe etmeleri suretiyle bir kapı açıncaya kadar, evlerine hapsediniz. İçinizden iki (eşcinsel) erkek fuhuş/livata yaparsa onlara eziyet ediniz (caydırıcı cezalar veriniz); eğer tövbe edip uslanırlarsa (durumlarını düzeltir ve tedavi olurlarsa), artık onlara eziyetten vazgeçiniz. Çünkü Allah, tövbeleri kabul edendir, merhamet sahibidir.” en-Nisâ, 4/15-16.

⁸⁹ “Hırsızlık eden erkeğe ve hırsızlık eden kadına gelince, işlemiş oldukları fiillere karşılık, Allah’tan (gelen) caydırıcı bir müeyyide olarak her ikisinin ellerini kesin: zira Allah kudretlidir, hikmet sahibidir.” el-Mâide, 5/38.

⁹⁰ “...Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür...” el-Mâide, 5/32.

değil hukukun ve ahlâkın konusudur. Zira hoş görülen formel ve nesnel değerler, hoş görülenin tabii yapısına uygun olmak zorundadır. Dolayısıyla “fıtrattan sapmalar veya ortak insanî değerlere yapılan saldırılar” hoşgörünün kapsamına dâhil edilemez. Bu itibarla, hoşgörü demek, “hiçbir şeyden rahatsızlık duymamak ve her şeyi olduğu gibi kabul etmek” anlamına gelmemektedir.⁹¹

Diğer taraftan hoşgörünün temelinde fıtrat vardır ve bu yönüyle toleranstan ayrılmaktadır. Bir başka ifadeyle ırk, dil, cinsiyet gibi insanın hiçbir dahlinin olmadığı ve doğuştan getirdiği temel olgu ve özellikler hoşgörü çerçevesinde ele alınırken; insanın inançları, niyetleri, davranışları, yaşayış ve söylem biçimleri, kısacası kendi iradesiyle ortaya koyduğu değer yargıları bazen hoşgörü bazen de tolerans çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu nedenle, hayatın her safhasında değişik düşüncelere sahip insanlar, olayın ya da muhatabın durumuna göre zaman zaman hem hoşgörü hem de tolerans sergileyebilirler.⁹²

Öte yandan hoşgörü adına ortaya konulan hususlar sadece hoşgörünün mümkün olabildiği “normal şartlar altında” geçerlidir. Savaş, zulüm ve baskının olduğu “olağanüstü durumlarda” hoşgörüden bahsedilmesi mümkün değildir. İşte el-Harakânî, farklı, dil, din, ırk, düşünce, mezhep ve inaniştan insanlara karşı hoşgörülü olmayı tavsiye ederken onların sergiledikleri tavırları esas almış ve buna göre hoşgörü anlayışını şekillendirmiştir. Kin, nefret ve düşmanlık duygularıyla hareket edenlere karşı “silik, söntük, korkak, ürkek ve pasif bir tavır” yerine “dik, onurlu, vakarlı, kararlı ve ilkeli bir duruş” sergilemiş, bu gibi kimselerin söz konusu olumsuz tutumlarını da asla hoş karşılamamıştır.

⁹¹ Gürsoy, Kenan, “Felsefe ve Hoşgörü”, *Felsefe Dünyası*, Felsefe Derneği Yay., Temmuz, 1991, Sayı: 1, s. 18-22; Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Ankara, 1994, s. 29-30; Başçı, Vahdettin, *Taassup ve Hoşgörü*, AÜİF Yay., Erzurum, 1996, s. 11; Demir, Necati, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Sivas, 1999, s. 117.

⁹² Aslan, Ömer, “Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açından Analitik Bir Yaklaşım”, *CÜİFD*, Sivas, 2001, C. 5, Sayı: 2, s. 376-377.

el-Harakânî, “zorla başkasını kendisine benzetme, eğer bu benzetme imkânsız ise o kişiyi ya da toplumu ezme/ zulmetme veya ortadan kaldırma düşüncesi demek olan her türlü fanatizmin” de kesinlikle karşısında olmuştur. Bilindiği üzere fanatikler, kendilerini “hakikatin tek temsilcisi” olarak gördüklerinden “hoşgöründen ziyade şiddet duygusuna” sahiptirler ve ellerine geçen ilk fırsatta ötekini yok etmeyi amaçlarlar. Ancak el-Harakânî gibi şahsiyetler ise bunun tam tersi bir düşüncüyü/öğretiyi savunurlar. Onlar, sevgiden kaynaklanan acıma hissine ve şefkatten kaynaklanan kalbî inceliğe/rikkate sahip olduklarından tüm mahlûkata merhametle muamele eder, onlara kucak açar, varlıklarından rahatsızlık duymaz ve onları yok etmeyi düşünmezler.

Nitekim el-Harakânî, “kesret içinde vahdet/ çokluk içinde birlik” (farklı dil, din, ırk, renk ve mezhepten insanların bir arada barış ve huzur içinde yaşamalarına imkân sağlama/ çoğulcu bir toplum modeli oluşturma) anlayışını⁹³ Kur’ân-ı Kerim⁹⁴ ve Sünnet’ten alarak etrafındakilere tavsiye etmiştir. O, Hz. Muhammed’in “Medine Şehir Devleti”ni kurduğunda yaptığı gibi,⁹⁵ yaşadığı dönemdeki farklı inanç ve görüşten insanların bir arada, barış ve huzur içinde yaşamaları için elinden geleni yapmıştır.⁹⁶ Bu

⁹³ Bu çoğulculuk/ plüralizm nedeniyle olsa gerek sufizmi, “kesreti fark etme ve vahdeti hissetme mesleği” olarak tanımlayanlar da mevcuttur. Bkz. Sayar, Kemal, *Sûfî Psikolojisi*, İnsan Yay., İstanbul, 2004, s. 45-46.

⁹⁴ Farklı inanç mensuplarının bir arada, barış ve huzur içinde yaşayabileceklerine ilişkin âyetler için bkz. el-Mümtehine, 60/8; el-Hucurât, 49/13. Ayrıca bkz. el-Mâide, 5/48; Yûnus, 10/99; eş-Şûrâ, 42/8; el-Enâm, 6/107; Hûd, 11/118; er-Râd, 13/31; el-Bakara, 2/253; en-Nahl, 16/9, 93; eş-Şuarâ, 26/4; es-Secde, 32/13.

⁹⁵ Medine Sözleşmesi/Medine Anayasası veya Medine Vesikası diye de bilinen antlaşma, farklı din ve ırktan insanları “Medine vatandaşlığı” temelinde bir araya getirmiş, barış ve huzur içinde bir arada yaşamalarını teminat altına almıştır. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev.: Salih Tuğ, Yeni Şafak, Ankara, 2003, I, 188-189; 190-213. Ayrıca bkz. Aydın, Mehmet Akif, “Anayasa”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 153-163; Güneş, Ahmet, “Medine Vesikasının İslâm Hukuku Açısından Kaynak Değeri”, *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*, 2008, C. 12, Sayı: 34, s. 211-222; Güneş, Ahmet, “Medine Vesikası ve Ehl-i Kitab”, *Kur’ân-ı Kerim’de Ehl-i Kitab - Tartışmalı İlmî Toplantı-* İstanbul, 2007, s. 243-254. Güneş, Ahmet, *Hoşgörünün Hukukî Temeli*, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2006.

⁹⁶ Hz. Peygamber’in hoşgörüsüyle ilgili bazı örnekler için bkz. Hamidullah, Muhammed, “Hicretten Sonra Medine’de Hz. Peygamber’in Davranışlarındaki Hoşgörü”, Çev.: Mustafa Aşkar, *Diyanet İlmî Dergi*, 1995, C. 31, Sayı: 1, s. 3-11; Sakallı, Talat, “Hz.

nedenledir ki, söz konusu ilke/anlayış üzerinde Selçuklu medeniyeti inşa edilmiş,⁹⁷ Osmanlı Devleti de aynı şaşmaz ilke sayesinde asırlarca geniş bir coğrafyada farklı dil, din ve ırktan insanı barış ve huzur içinde yaşatma becerisini göstermiştir.⁹⁸ Nitekim Sultan II. Mahmut, Darü'l-Aceze'yi inşa ettirirken üç mabedin yan yana yapılmasını emretmiş ve “*Ben tebaamdan Müslümanları camide, Hıristiyanları kilisede ve Musevileri de (ancak) havrada fark ederim; benim için aralarında hiçbir fark yoktur. Cümlesi hakkında muhabbet ve adaletim kavîdir ve hepsi hakikî evladımdır*”⁹⁹ diyerek “kesret içinde vahdete” güzel bir örnek vermiştir. Bu itibarla, Anadolu coğrafyasının “karşılıklı hoşgörü ve birlikte yaşama tecrübesi” açısından dünyanın başka yerleriyle kıyaslanamayacak kadar zengin örneklere sahip olduğunu söylememiz yanlış olmasa gerektir.

Öte yandan el-Harakânî'nin başkalarının inanç ve düşünce özgürlüğüne saygı gösterilmesi tavsiyesi, onun kendi inanç ve kanaatlerine bağlı olmadığı veya bütün inanç ve düşünceler karşısında kayıtsız kaldığı anlamına gelmemektedir. Zira onun insan sevgisi ve hoşgörü anlayışı, fikrî manada bir başboşluk olmadığı gibi şahsiyetten de fedakârlık değildir. Onun hoşgörü anlayışı, “yanlışla sürekli göz yummak, doğruları söylememek,

---

Peygamber ve Dinî Hoşgörü”, *Diyanet İlmî Dergi, Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayısı*, Ankara, 2003, Sayı: Özel, s. 395-414; Dikmen, Hamit, “Hz. Peygamber’de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi”, *ÇÜİFD*, Adana, 2003, C. 3, Sayı: 2, s. 129-138; Yıldız, Abdullah, “Hz. Peygamber’in İnsan Sevgisi ve Hoşgörüsü”, *HÜİFD*, Şanlıurfa, 2007, C. 12, Sayı: 17, s. 159-177.

⁹⁷ Şeker, *a.g.e.*, s. 148, 160.

⁹⁸ Mesela Yahudiler, Osmanlı Devletinde istedikleri bölgelere yerleşip istedikleri mesleği icra etme, seyahat yapma, inançlarını uygulama, eğitim ve kültür teşkilatlarını kurma ve yeni sinagoglar inşa etme gibi pek çok serbestliğe sahiplerdi. Osmanlı millet sistemi içinde genel olarak gayr-i müslimlere ve özel olarak Yahudilere kendi toplum bütünlüklerinden ve dinî-etnik kimliklerinden vazgeçmeksizin devletin siyasî ve ekonomik işleyişinde etkin rol oynama ve devlet kademelerinde üst düzey görevlere gelme imkânı tanınmıştı. Bkz. Gürkan, “Yahudilik”, XLIII, 193-194. Ayrıca bkz. Aydın, Mehmet, “Türk Toplumunda Dinî Hoşgörünün Temelleri”, *SÜİFD*, Konya, 1998, Sayı: 8, s. 7-17; Günay, Tümer, “Türklerin Dinî Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü”, *EÜİFD*, Kayseri, 1998, Sayı: 10, s. 49-68.

⁹⁹ Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 2003, XVII, 163. Ayrıca bkz. Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1954, s. 100-101.

birilerine şirin görünme adına zulme sessiz kalmak” değil, tam tersine “insanları kendi konumlarında oldukları gibi kabul etmek”tir.¹⁰⁰ Bu anlayış, sadece bir dinin farklı mezhep ve grupları için değil, farklı dinler için de geçerlidir. Çünkü el-Harakânî, tüm insanlara ulaşmayı ve onların gönüllerini fethetmeyi hedeflemektedir.¹⁰¹ Onun çağrısı; kendisine, cemaatine veya tarikatına değil, son din İslâm’adır.¹⁰² O, tüm insanlığın Yüce Allah’ı bilmesini ve tanımmasını istemektedir.¹⁰³ Nitekim el-Harakânî gibi İslâm’ı gerçek anlamda içselleştirmiş hakikî Allah dostlarının gösterdiği yoldan gitmek insanı Hakk’a yaklaştırır; Allah ve Rasûlü’nü tanımayı kolaylaştırır; insanlarda Allah’a karşı sorumluluk bilincini derinleştirir. Tüm bunları başaran bir müminin gönlü ise zaten mahlûkata karşı sevgi, şefkat ve merhametle dolup taşar.

el-Harakânî gibi şahsiyetleri manevî anlamda besleyen Kur’ân ve Sünnet doğru bir şekilde anlaşıldığında, İslâm medeniyetinin yeniden güçlü bir şekilde tarih sahnesindeki yerini alması söz konusu olabilir. Dolayısıyla el-Harakânî’yi değerli ve vazgeçilmez yapan şey; onu yönlendiren ve ona kılavuzluk eden Kur’ân-ı Kerim ve Sahih Sünnet’tir, denilebilir.

Diğer taraftan el-Harakânî’deki engin hoşgörüden bahsedip, onun bu iki temel kaynağa vurgusunu ve onlardan aldığı evrensel ilkeleri göz ardı etmek büyük bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bu itibarla, her çağda böyle adanmış gönül erlerinin yetiştirilebilmesi için öncelikle bu iki kaynağın doğru anlaşılması, yorumlanması ve hayata aktarılması gerektiği ifade edilebilir. Nitekim el-Harakânî, İslâm’ın iki temel kaynağının emir ve yasaklarını iyi bilmesi ve Sahâbe’nin yolundan gitmesi nedeniyle yaşadığı

¹⁰⁰ Yazoğlu, Ruhattin, “Ebu’l-Hasan Harakânî’de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi”, *KAÜİFD*, Kars, 2014, Sayı: 1, s. 7-8.

¹⁰¹ Yazoğlu, a.g.m., s. 8-9.

¹⁰² Allah katında hak din İslâm’dır. Bkz. el-Âl-i İmrân, 3/19, 85, 102.

¹⁰³ el-Harakânî, ibâdetin önemini kabul etmekle beraber, muhtaç insanların yardımına koşmayı, tüm insanlığın İslâm’ı tanımaları için Allah yolunda mücadele etmeyi, kalplerin Allah ile buluşmasının önündeki her türlü engeli kaldırmayı, namaz, oruç, hac ve zikir gibi ibâdetlerden çok daha önemli ve öncelikli görmektedir. Ayrıntılar için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu’l-Hasan el-Harakânî’nin Sünnet Anlayışı”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, s. 112-113.

dönemin olaylarını doğru analiz etmiş, kendisiyle görüşmeye gelen devlet adamlarına ve yöneticilere etkili nasihatlerde bulunmuş ve hedeflerini çok büyük tutmalarını onlardan istemiştir. Kendisi ise dünyevî herhangi bir beklenti içinde olmaksızın müminlerin gönüllerini Allah sevgisi ile doldurma gayreti içinde olmuştur. el-Harakânî, tefekkürün,¹⁰⁴ güzel ahlâkın, erdemin, dürüstlüğü, irfanın, adâletin, şefkatin ve merhametin önemini çok iyi kavrayan civanmertler¹⁰⁵ yetiştirmekle meşgul olmuş, gerektiğinde siyâsî otoritenin aldığı karara uyararak gönülleri İslâm ile buluşturma harekâtına katılmış ve bu uğurda savaşırken şehadet rütbesine erişmiştir.

Şurası özellikle belirtilmelidir ki, el-Harakânî'nin insanlara karşı bu denli hoşgörülü olmasının temel nedeni; Kur'ân-ı Kerim¹⁰⁶ ve Sünnet'in¹⁰⁷ ilkelerini çok iyi bilmesi ve hayatının her anında bu iki kaynağı¹⁰⁸ kendisine referans almasıdır.¹⁰⁹ Nitekim onun; *"Kur'ân, kulun Allah'ı aradığı her vesileden daha üstündür. Öyleyse Allah'ı sadece Kur'ân'la ara!"*¹¹⁰ *"Allah kelamındaki zevki (manalarındaki inceliği ve derinliği) tatmadan bu*

¹⁰⁴ el-Harakânî'nin tefekküre verdiği önemi gösteren bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, s. 2053-2071.

¹⁰⁵ Türkçe'de "alperen, eren veya erenler"; Arapça'da "ricâlullah, fetâ"; Farsça'da ise, "merd-i Hudâ, merdân-i Hudâ veya civanmerd" diye isimlendirilen bu kimseler hamâsî ve dini hisleri mükemmel şekilde kaynaştıran gezgin mücâhit/dervişlerdir. Bu itibarla, civanmert kavramının içinde cihat fikrinin mündemiç olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Çiftçi, *a.g.e.*, s. 69.

¹⁰⁶ el-Harakânî'nin Kur'ân'a vukûfiyeti konusunda yapılmış bir çalışma için bkz. Seyhan, Ahmet Emin, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, s. 641-664.

¹⁰⁷ el-Harakânî'nin Sünnet'e bağlılığı ve hadis anlayışıyla ilgili bkz. Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı", s. 551-588. Onun Sünnet anlayışıyla ilgili bkz. Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı", s. 101-126.

¹⁰⁸ Hz. Muhammed'e ittibâ etmeyi emreden âyetler için bkz. el-Âl-i İmran, 3/31-32; el-A'râf, 7/158; el-Enfâl, 8/24; el-Ahzâb, 33/21; el-Yâsin, 36/20-21; ez-Zuhruf, 43/61; el-Ahkâf, 46/31.

¹⁰⁹ Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarıyla sergilediği hoşgörü örnekleri için bkz. Yılmaz, Hüseyin, "Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü", *CÜİFD*, Sivas, 2004, C. 8, Sayı: 1, s. 109-132.

¹¹⁰ el-Hânî, Abdulmecîd b. Muhammed, *Hadâiku'l-Verdiyye fî Hakâiki Ecillâ'i Nakşebendiyye*, (Nşr.: Abdulvekîl ed-Derûnî), Dimeşk, ts., s. 105'den naklen Çiftçi, *a.g.e.*, s. 46.

dünyadan giden hiçbir şeyden nasibini almamıştır”¹¹¹ şeklindeki sözleri Kur’ân’a verdiği önemi ve değeri göstermektedir.

Aynı şekilde el-Harakânî’nin şu sözleri de Hz. Muhammed’e bağlılığının ve Sünnet’i rehber edindiğinin bir delilidir: “*Allah’ın bana ihsan ettiği şu makama yeryüzündeki halk için de, göklerdeki melekler için de yol yoktur. Eğer bu makamda Muhammed Mustafa’nın Şeriatından başka bir şey göreceğim olsam derhal gerisin geri dönerim. Çünkü ben başkomutanı (önderi/lideri) Muhammed olmayan bir kervanda bulunmam!*”¹¹² “*İlâhî! Her koşulda Senin ve Rasûlü’nün bendesi (kulu, kölesi ve esiriyim), halkının (tüm insanların) hizmetçisiyim!*”¹¹³

Ondan iki asır sonra yaşayan Mevlânâ da tıpkı onun gibi Kur’ân ve Sünnet’i çok iyi bildiğini şu sözüyle ortaya koymaktadır: “*Ben yaşadıkça Kur’ân’ın bendesiyim. Hz. Muhammed Mustafa’nın yolunun tozuyum. Biri benden bundan başkasını naklederse, ondan da o sözden de şikâyetçiyim!*”¹¹⁴ Görüldüğü üzere tüm bu gönül dostları, aynı kaynaklardan beslenerek yüksek manevî derecelere ulaşmış, asırlar sonra gelerek kendilerini yanlış tanıtmaları muhtemel bazı kimseleri bu şekilde uyarılmışlardır.

el-Harakânî; “*Fütüvvet ehli (gerçek civanmertler, müttakî kullar) cennete giden yolda değil, Allah’a giden (O’nun mağfiretini ve rızasını kazanmayı her şeyden önemli ve öncelikli gören kimselerin gittiği) yoldadır*”¹¹⁵ derken de önemli olanın cennet arzusu ya da cehennem korkusu olmadığını, Yüce Allah’ın rızası, bağışlaması ve hoşnutluğu olduğunu¹¹⁶ dile

¹¹¹ Attâr, *a.g.e.*, s. 630. Rehberinin Kur’ân-ı Kerim olduğuyla alakalı bir diğer sözü için bkz. Attâr, *a.g.e.*, s. 623.

¹¹² Attâr, *a.g.e.*, s. 605.

¹¹³ Attâr, *a.g.e.*, s. 616. Aynı konuyla ilgili benzer sözleri için bkz. Attâr, *a.g.e.*, s. 609, 613, 626, 627, 635.

¹¹⁴ Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, Haz.: Abdülbâkî Gölpınarlı, Ankara, 1992, II, 1387.

¹¹⁵ Attâr, *a.g.e.*, s. 623.

¹¹⁶ Allah’ın rızasının önemli olduğuyla ilgili âyetler için bkz. el-Âl-i İmrân, 3/157; el-Hadid, 57/20. Ayrıca bkz. el-Bakara, 2/207; el-Âl-i İmrân, 3/15; el-Mâide, 5/16; et-Tevbe, 9/72; er-Râd, 13/22-24; el-Kehf, 18/28; el-İnsân, 76/9-10; el-Leyl, 92/19-21; er-Rûm, 30/39; el-Haşr, 59/8.

getirmiş ve evrensel ilkeleri içinde barındıran Kur'ân'ı rehber¹¹⁷ edindiğini bir kez daha ortaya koymuştur.

Eserlerinden ve kendisinden nakledilen sözlerden anlaşıldığına göre el-Harakânî, içinde yaşadığı toplumu bu tür veciz sözleriyle ve uygulamalarıyla irşat etmiştir. el-Harakânî, Yüce Allah'ı gönülden seven bir mürşid-i kâmil olarak insanların alkışına, takdirine, övgüsüne değil sadece Rabbin rızasına bakmıştır. Böylece Kur'ân'ı ne kadar doğru anladığını bir kez daha göstermiş ve dünyanın geçici güzelliklerine asla itibar etmemiştir. Dergâhında yetişen binlerce civanmert de onun gösterdiği yoldan gitmiş ve Kur'ân'da özellikleri anlatılan hakikî birer Allah dostu¹¹⁸ olmaya çalışmışlardır.

Özetle, el-Harakânî'nin ortaya koyduğu sevgi, şefkat, merhamet ve hoşgörü anlayışının günümüzde de geliştirilerek devam ettirilmesine ihtiyaç vardır. Bunun için yapılması gereken; farklılıkları Yüce Allah'ın varlığının ve birliğinin bir delili olarak görmek, bu zenginlikleri koruma noktasında duyarlı olmak ve hoşgörüyü içselleştirmektir. Bir kilimin desenlerinin veya çininin renklerinin farklı olması nasıl onlar için bir noksanlık değil tam tersine birlikteliğin oluşturduğu ahenk, uyum ve armoninin güzel bir yansıması ise, farklı dil, ırk ve renkten insanların oluşturduğu dünyanın da aynı şekilde ahenk, uyum, barış ve huzur içinde olması için bu farklılıkları bir zenginlik olarak görmek ve bunları koruyup yaşatmak gerekmektedir. Dolayısıyla daha iyi şartlarda yaşama imkânını araştırarak insanoğlu, eğer tüm dünyaya barış ve huzurun hâkim olmasını istiyorsa “barış, uzlaşma ve hoşgörü kültürüne” katkıda bulunmak zorundadır. el-Harakânî, Ahmet Yesevî (ö. 562/1166), Mevlânâ ve Yunus Emre gibi gönül dostlarının öğretilerinde söz konusu kültüre fazlasıyla yer verildiği görülmektedir.¹¹⁹ Dolayısıyla

¹¹⁷ Kur'ân-ı Kerim'in bir rehber olduğuyla ilgili âyetler için bkz. el-Bakara, 2/97, 185; el-Âl-i İmrân, 3/138; el-Enâm, 6/88-90; Yunus, 10/57; en-Nahl, 16/89; en-Neml, 27/1-3; Lokmân, 31/2-3; el-Fussilet, 41/44; el-Câsiye, 45/11, 20; el-Ahkâf, 46/12.

¹¹⁸ Allah dostlarının özellikleri hakkında bkz. el-Bakara, 2/257; el-Âl-i İmrân, 3/68, 146, 199; el-Mâide, 5/55; el-Enâm, 6/14; el-Arâf, 7/196; et-Tevbe, 9/23.

¹¹⁹ Sûfilerin bu konuda topluma yaptıkları katkıları anlatan bir çalışma için bkz. Yılmaz, Ömer, “Toplumun Birlik ve Beraberliğine Katkı Sağlayan Bazı Sûfi Deneyimler (Kesrette Vahdet)”, *CÜİFD*, Sivas, 2008, C. 12, Sayı: 1, s. 349-374.

dünyadaki her bir ferdin geçmişte ortaya konulan ve başarılı olan böyle bir birikimden faydalanması, barış, huzur ve istikrar ortamının oluşturulmasına ve devamına katkı sağlaması gerekir. Bunu başarabilmek için yapılması gereken şey; hiçbir toplumun (küresel güçlerin/ zengin devletlerin) “egemen güç” olarak merkeze yerleşmediği, bütün toplumların eşit olarak temsil edildikleri evrensel kurum ve yasaların oluşturulması ve bunlara işlerlik kazandırılmasıdır.¹²⁰ Bu bakımdan tüm ulusların iştirak ettiği, hukukî, insanî, manevî ve ahlâkî değerleri önceleyen, ayakları yere basan, güvenilir ve sürdürülebilir böyle bir sistemin kısa vadede tesis edilmesi her ne kadar güç olsa da, uzun vadede gerçekleştirilmesinin bir “zorunluluk” olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada ortaya konulan bilgi ve delillerden de anlaşılacağı üzere Ebu'l-Hasan el-Harakânî büyük bir Türk-İslâm âlim ve mutasavvıfıdır. O, yaşadığı dönemdeki İslâm âlimlerinden dersler almış, İslâmî ilimleri tedris etmiş, hayatı boyunca İslâm'ı anlatmaya ve yaşamaya özen göstermiş bir bilgedir. Onu manevî anlamda besleyen, yönlendiren ve kılavuzluk eden Kur'ân-ı Kerim ve Sahih Sünnet'in şaşmaz ilkeleridir. Onun söz ve davranışlarının temelinde; Yüce Allah'a olan sağlam ve sarsılmaz imanının muharrik gücü vardır.

el-Harakânî'nin sözleri incelendiğinde Kur'ân ve Sünnet'i çok iyi bildiği ve tasavvufî konularda derinleşmiş tahkik ehli bir sûfî olduğu anlaşılmaktadır. el-Harakânî, kendisinden önce yaşamış büyük sûfîlerin fikirlerinin önde gelen varisi ve takipçisi olmuş, varlığın gayesini insana hizmet olarak görmüş ve bunun da “insanın eğitilmesi hizmeti” olduğuna özellikle vurgu yapmıştır. Onun düşüncesine göre bir insan yaşam boyu

¹²⁰ Sinanoğlu, A. Faruk, “Evrensel Düzeyde Uzlaşma ve Hoşgörü Kültürünün İmkânı”, *Hikmet Yurdu*, 2012, Yıl, 5, Sayı: 9, s. 33-34. Ayrıca bkz. Sakallı, Talat, *Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yay., İzmir, 1996, s. 157-158; Bayram, Abdullah, “Ehl-i Kitaba Yaklaşımı Temelinde Kur'an'ın Allah İnancı Açısından Hıristiyanlığa Yaptığı Diyalog Çağrısı ve Bunun Dünya Barışına Katkısı”, *GÜİFD*, Gümüşhane, 2013/2. C. 2, Sayı: 4, s. 226-227.

öğrenmeden yana olmalı ve öğrendiklerini de hayatında uygulamalıdır. Bu itibarla, el-Harakânî'nin öğretilerinde bulunan sevgi, şefkat, merhamet ve hoşgörüyü işaret edilip, onun beslendiği kaynaklardan aldığı ilham ve ilkelerin göz ardı edilmesi büyük bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla her çağda böyle örnek müminlerin yetiştirilebilmesi için söz konusu kaynakların doğru şekilde anlaşılması, yorumlanması, hayata aktarılması ve model bir İslâm toplumunun inşa edilmesi gerekir.

el-Harakânî, öğrencilerini dinî, insanî ve ahlâkî konularda yetiştirirken Hz. Peygamber'in "Ashâb-ı Suffe" ile yaptığının benzerini yapmış, sürekli talebelerinin eğitimiyle ilgilenmiş ve hocalarından öğrendiklerini civanmertlerine aktarmıştır. Bu yüzden de eser yazmaktan ziyade, gönül adamı insan-ı kâmil yetiştirmeye daha fazla zaman ayırmıştır. el-Harakânî, civanmertlerini yetiştirirken onlara daima büyük hedefler göstermiş, ufuk açıcı sözler söylemiş ve yaşantısıyla onlara iyi bir rol model olmuştur.

el-Harakânî, toplumdaki hiçbir zaman kopmamış, bir köşeye çekilip "sırf kendini düşünerek" ibadetle meşgul olmamış, dini, ırkı, rengi ve mezhebi ne olursa olsun tüm insanların sorunlarıyla ilgilenmeyi kendine vazife edinmiştir. Onun insanlara duyduğu bu ilgi ve sevginin nedenini bir türlü anlayamayanlar onun "hümanist" olduğunu iddia edebilmişlerdir. Ancak böyle bir iddianın ciddi dayanaklardan yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü el-Harakânî, ömrü boyunca insanların Yüce Allah'ı tanımaları, O'nu bütün kalpleriyle sevmeleri ve O'ndan başkasına kulluk etmemeleri için uğraşmıştır. Onun düşüncesine göre her mümin Yüce Allah'a büyük bir aşk ve sevdıyla bağlanmalı, gönlünde İslâm'a ve tüm insanlığa hizmet ideali bulunmalıdır.

el-Harakânî, Hz. Peygamber ve Sahâbe'nin yolunu takip etmiş, dergâhında binlerce talebe yetiştirmiş ve onların gönüllerini iman, ilâhî aşk, şefkat, merhamet ve hoşgörü ile doldurmuştur. O ve takipçileri, "Horasan erenleri" diye bilinen kâmil insanların yetişmesinde öncü rol üstlenmişlerdir. Nitekim el-Harakânî, Yusuf Hemedânî (ö. 535/1140), Ahmet Yesevî, Hacı Bektâşi Velî (ö. 670/1271) ve Hacı Bayram-ı Velî (ö. 833/1429) başta olmak

üzere pek çok gönül sultanına ilim ve irfan noktasında kaynaklık etmiş ve düşünceleriyle onları etkilemiştir.

İslâm'ın tüm dünyaya doğru bir şekilde tanıtılabilmesi için böyle yol ve ufuk gösteren gerçek İslâm düşünürlerine her dönemde ihtiyaç vardır. Muasır milletlerle yarışmak, her alanda onları geçmek ve tüm dünyaya örnek olacak davranışlar sergilemek isteyen müminlere düşen görev; el-Harakânî gibi şahsiyetlerin Kur'ân ve Sünnet'ten ilham alarak geliştirdikleri evrensel öğretilerden dersler çıkarmak, bunları tüm dünyaya duyurmak ve model bir İslâm toplumu inşa etme projesinde yer almaktır.

Sonuç olarak, İslâm'ı gönülden özümseyen el-Harakânî'nin sadece Anadolu ve Balkanlar'ın değil, aynı zamanda Hindistan bölgesinin de İslâmlaşma sürecine engin düşünce ve fikirleriyle katkı sağlayan, İslâm'ı temsil, tebliğ ve yeryüzünde adaleti tesis etme görevinin farkında olan ve dünyevî makam ve mevkilere itibar etmeyen bir İslâm âlimi olduğu anlaşılmaktadır. O, asırlar önce yaşamış olmasına rağmen geride bıraktığı hikmet dolu sözleriyle, yetiştirdiği talebeleriyle ve gerçekleştirdiği müspet ve etkileyici faaliyetleriyle hâlâ günümüze ışık tutmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Abdulbâkî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yay., İstanbul, 1986.

Akarsu, Bedia, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, ts.

Algar, Hamid, "Nakşibendiyye", *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 335-342.

Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Ankara, 1994.

Aslan, Ömer, "Hoşgörü ve Tolerans Kavramlarına Etimolojik Açıdan Analitik Bir Yaklaşım", *CÜİFD*, Sivas, 2001, C. 5, Sayı: 2, (s. 357-380).

Attâr, Ferîdüddîn, *Evliya Tezkireleri*, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Aydın, Mehmet Akif, "Anayasa", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 153-163.

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Kars 2014

Aydın, Mehmet, “Hıristiyanlık”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 348.

Aydın, Mehmet, “Türk Toplumunda Dinî Hoşgörünün Temelleri”, *SÜİFD*, Konya, 1998, Sayı: 8, (s. 7-17).

Başçı, Vahdettin, *Taassup ve Hoşgörü*, AÜİF Yay., Erzurum, 1996.

Bayram, Abdullah, “Ehl-i Kitaba Yaklaşımı Temelinde Kur’an’ın Allah İnancı Açısından Hıristiyanlığa Yaptığı Diyalog Çağrısı ve Bunun Dünya Barışına Katkısı”, *GÜİFD*, Gümüşhane, 2013/2, C. 2, Sayı: 4, (s. 196-232).

Bolay, Süleyman Hayri, “Yetmiş İki Millele Bir Gözle Bakılabilir mi?”, *Kur’an’da Evrensel Hoşgörü*, Nesil Basım Yay., İstanbul, 1997.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, (I-VIII), Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yay., İstanbul, 2011.

Çelik, İsa, “Tasavvufî Düşünce Tarihinde Ebu'l-Hasan el-Harakânî”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars, 2014, C. 1, Sayı: 1, (s. 75-90).

Çetin, Osman, “Horasan”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 238.

Çiftçi, Hasan, “Mevlânâ İle Şems-i Tebrîzî’ye Göre Ebu'l-Hasan-i Harakânî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (Mevlânâ Özel Sayısı), Ankara, 2005, Yıl, 6, Sayı: 14, (s. 565-590).

-----, *Şeyh Ebü'l-Hasan-i Harakânî*, (Hayatı, Çevresi, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri) *Nûru'l-'Ulûm ve Münâcât'ı* (Çeviri-Açıklama-Metin), Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004.

-----, “Şeyh Harakânî İle Şeyh Bâyezîd Arasındaki İlginç Manevî İlişki”, *Şarkiyât Araştırmaları Dergisi*, 2003, C. 3, Sayı: 11, (s. 22-40).

Demir, Necati, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Sivas, 1999.

Demirci, Kürşat, “Hıristiyanlık”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 334.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993.

Dikmen, Hamit, “Hz. Peygamber’de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi”, *ÇÜİFD*, Adana, 2003, C. 3, Sayı: 2, (s. 129-138).

Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara, 1995.

Ebu'l-Hasan Harakânî, *Nûru'l-Ulûm ve Münâcât'ı*, (Çeviri-Açıklama-Metin), Haz.: Hasan Çiftçi, Şehit Ebü'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., Ankara, 2004.

-----, *Nûru'l-Ulûm*, Haz.: Şenol Kantarcı, Ankara, 1997.

Esed, Muhammed, (ö. 1413/1992), *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, Çev.: Cahit Koytak/Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İstanbul, 2000.

Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimolojisi*, Sosyal Yay., İstanbul, 1995.

Gök, Bilal, "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Menkıbevî ve Tarihi Şahsiyeti", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Kars, Bahar 2014, Sayı: 13, (s. 103-121).

-----, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Peygamber Sevgisi", *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars, 2014, C. 1, Sayı: 1, (s. 49-74).

Günay, Tümer, "Türklerin Dinî Tarihinde ve Kültüründe Çoğulculuk ve Hoşgörü", *EÜİFD*, Kayseri, 1998, Sayı: 10, (s. 49-68).

Gündoğdu, Hakan, "Hümanizm Bir Din Midir?" *Dinler Tarihi Araştırmaları-II*, (Sempozyum, 20-21 Kasım 1998, Konya), Ankara, 2000, (s. 99-125).

Gündüz, Şinasi, "Mecûsîlik", *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 279-280.

Güneş, Ahmet, *Hoşgörünün Hukukî Temeli*, Yeni Akademi Yay., İzmir, 2006.

-----, "Medine Vesikasının İslâm Hukuku Açısından Kaynak Değeri", *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*, 2008, C. 12, Sayı: 34, (s. 211-222).

-----, "Medine Vesikası ve Ehl-i Kitab", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitab -Tartışmalı İlmî Toplantı-* İstanbul, 2007, (s. 243-254).

Gürer, Dilaver, "Şiblî, Ebû Bekir", *DİA*, İstanbul, 2010, XXXIX, 125-126.

Gürkan, Salime Leyla, "Yahudilik", *DİA*, İstanbul, 2013, XLIII, 191-193.

Gürsoy, Kenan, "Felsefe ve Hoşgörü", *Felsefe Dünyası*, Felsefe Derneği Yay., Temmuz, 1991, Sayı: 1, (s. 18-22).

Hakikat, Abdurrefi', *Tarih-i İrfân ve Ârifân-i İrân*, İntişârât-i Kumiş, Tahran, 1372 hş.

Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, (ö. 626/1229), *Mu'cemu'l-Buldân*, (I-II), Beyrut, 1977.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Çev.: Salih Tuğ, Yeni Şafak, Ankara, 2003.

-----, "Hicretten Sonra Medine'de Hz. Peygamber'in Davranışlarındaki Hoşgörü", Çev.: Mustafa Aşkar, *Diyanet İlmî Dergi*, 1995, C. 31, Sayı: 1, (s. 3-11).

Hücvârî, Ali b. Osman Cüllâbî, (ö. 465/1072), *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul, 1982.

İmamoğlu, Tuncay, *Modern Batı Düşüncesinin Felsefi Temelleri, Din ve İnsan Algısı Üzerine Bir Değerlendirme*, İz Yay., İstanbul, 2013.

Kara, Seyfullah, "Dini Tarafı Dışlanmış Bir Hümanist Düşünür Tiplemesi: Mevlânâ Celâleddin Rûmî", *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler-II*, Şanlıurfa, 26-28 Ekim, 2007, (s. 141-147).

Karabulut, Ali Rıza, *İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi*, Akabe Kitabevi, Kayseri, ts.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara, 2003.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1954.

Keskin, Yusuf Ziya, *Nebevî Hoşgörü*, İstanbul, 1997.

Maraş, İbrahim, "Yunus Emre'nin Humanist Yorumcuları", *Dinî Araştırmalar*, C. 8, Sayı: 23, (s. 29-38).

Mevlânâ, Celâleddin Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, Haz.: Abdülbâkî Gölpınarlı, Ankara, 1992,

-----, *Rubâiler*, Trc.: Abdülbâkî Gölpınarlı, Ankara, 1982.

Meydan Larousse, İstanbul, 1990.

Minovi, Müctebâ, *Ahvâl-i ve Akvâl-i Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî*, Kitâbhâne-i Tahûrî, Tahran, 1372 hş.

Muhammed b. Münevver, (ö. 574/1178), *el-Esrâru't-Tevhîd fi Makâmâtî's-Şeyh Ebi's-Saîd*, Nşr.: Muhammed Rızâ Şefî'i-yi Kedkenî, (I-II), Müessesesi-İ İntişârât-i Âgâh, Tahran, 1339-1345 hş.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim*, (I-III), Thk.: Muhammed Fuad Abdulbâkî, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Okudan, Rifat, “Ebû Bekir Şiblî: Hayatı ve Tasavvuf Tarihindeki Yeri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Dergisi*, Yıl, 8 (2007), Sayı: 19, (s. 211-234).

Okuyan, Mehmet, “Necmeddîn-i Dâye”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 496-497.

Olgun, İbrahim, *Farsça-Türkçe Sözlük*, Ankara, 1996.

Önder, Mehmet, “Bir İddiaya Cevap: Yine Gel, Yine Gel... Rubâîsi Mevlânâ'nındır”, *I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi*, Konya, 1998, (s. 117-120).

Öner, Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, İstanbul, 1995.

Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 124.

Sakallı, Talat, *Hadislerle İslâm'da Hoşgörü ve Kolaylık*, Çağlayan Yay., İzmir, 1996.

-----, “Hz. Peygamber ve Dinî Hoşgörü”, *Diyanet İlmî Dergi*, *Peygamberimiz Hz. Muhammed (sav) Özel Sayısı*, Ankara, 2003, Sayı: Özel, (s. 395-414).

Sayar, Kemal, *Sûfî Psikolojisi*, İnsan Yay., İstanbul, 2004.

Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, Çev.: Orhan Kocabıyık, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

Seyhan, Ahmet Emin, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlim Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, May 2013, Volume 6 Issue 5, (p. 1049-1083).

-----, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin İlham Anlayışı”, *Usûl İslam Araştırmaları*, Sayı: 16, Temmuz-Aralık, 2011, (s. 79-110).

-----, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'de Kur'an Kültürünün Yansımaları”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 8/6 Spring 2013, (p. 641-664).

-----, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnet Anlayışı”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 7, C: 7, Sayı: 13, Ocak-Haziran 2014/1, (s. 101-126).

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Kars 2014

-----, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sünnete Bağlılığı ve Hadis Anlayışı”, *JASSS, International Journal of Social Science*, Fransa, October 2013, Volume 6 Issue 8, (p. 551-588).

-----, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı”, *KAÜİFD*, Kars, 2014, Sayı: 1, (s. 135-168).

-----, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tefekkür Anlayışı”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara, Turkey, Volume 8/8 Summer 2013, (p. 2053-2071).

-----, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Ankara Turkey, Volume 9/2 Winter 2014, (p. 1335-1359).

-----, “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Nefis Tezkiyesine Yaklaşımı”, *Kafkas Üniversitesi Harakani Dergisi*, Kars, 2014, C. 1, Sayı: 1, (s. 1-32).

Sinanoğlu, A. Faruk, “Evrensel Düzeyde Uzlaşma ve Hoşgörme Kültürünün İmkânı”, *Hikmet Yurdu*, 2012, Yıl, 5, Sayı: 9, (s. 25-35).

Sühreverdî, Şihâbuddin, (ö. 632/1234), *Avârifü'l-Meârif, (Tasavvufun Hakikatleri)*, Çev.: Abdulvehhâb Öztürk, Saadet Yay., İstanbul, 2010.

Şahinoğlu, M. Nazif, “Ferîdüddin Attâr”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 95-98.

Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türkî Temel Türkçe Sözlük*, İstanbul, ts.

Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı*, MEB Yay., Ankara, 2005.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ, (ö. 279/892), *el-Câmiu's-Sahîh*, (I-IV), Çağrı Yay. İstanbul, 1992.

Uludağ, Süleyman, “Bâyezîd-i Bistâmî”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 240.

-----, “Cüneyd-i Bağdâdî”, *DİA*, İstanbul, 1993, XIII, 120.

-----, “Harakânî”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 93.

Uludağ, Süleyman-Bayburtlugil, Nurettin, “Aynülkudât el-Hemedânî”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 280-282.

Yazıcı, Tahsin-Uludağ, Süleyman, “Herevî Hâce Abdullah”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 222-226.

Yazıcı, Tahsin, “Ebû Saîd Ebü'l-Hayr”, *DİA*, İstanbul, 1994, X, 220-222.

Yazoğlu, Ruhattin, “Ebu'l-Hasan Harakâni'de Hoşgörü ve İnsan Sevgisi”, *KAÜİFD*, Kars, 2014, Sayı: 1, (s. 1-10).

-----, “Hümanizm ve Mevlâna”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2002, Sayı: 20, (s. 67-83).

Yıldız, Abdullah, “Hz. Peygamber'in İnsan Sevgisi ve Hoşgörüsü”, *HÜİFD*, Şanlıurfa, 2007, C. 12, Sayı: 17, (s. 159-177).

Yılmaz, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensâr Neşriyat, İstanbul, 2000.

Yılmaz, Hüseyin, “Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü”, *CÜİFD*, Sivas, 2004, C. 8, Sayı: 1, (s. 109-132).

Yılmaz, Ömer, “Toplumun Birlik ve Beraberliğine Katkı Sağlayan Bazı Sûfî Deneyimler (Kesrette Vahdet)”, *CÜİFD*, Sivas, 2008, C. 12, Sayı: 1, (s. 349-374).

Yunus Emre, *Dîvân*, Dersaadet, 1327.